"సీ. తన సుందరాకృతిఁ గని కాంతఁ గందిన
వనిత లంగజు గొప్పఁ దక్కువఁ జేయఁ
దన కళాచతురత్వమున కద్భుతం బంది
బుధులు భోజుని పేర్మి పొల్లు సేయఁ
దనదయాభిజ్ఞత వినినప్రాజ్ఞులు దివి
జేశుని తజ్జ్ఞత యేపుఱింపఁ
దనయాశ్రయంబున మను బంధుమిత్త్రవ
ర్గము కల్పతరువు నాశ్రయముఁ దెగడ
గీ. తెగడి జగమున నెంతయుఁ బొగడువడసెఁ
గాకతిక్ష్మాతలాధీశకటకపాలుఁ
డమలవితతకీర్తి ధనదోలుఁ డన్వయాబ్జ
షండ దినవల్లభుఁడు గన్న సైన్యవిభుఁడు."

ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రకటాక్షవీక్షాపేక్షుఁ బరాక్రమప్రకారుం డగుటయే గాక విద్యావిభూషణుం డగుటవలన శ్రుతి స్మృతి సంపన్ను లయిన భూసురోత్తములును, సమస్తశాస్త్రవిదు లయిన విద్వాంసులును, అఖిలపురాణప్రవీణు లయిన పౌరాణికులును, సరససాహిత్య విద్యావిశారదు లయిన కవివరేంద్రులును, తన్నుఁ బరివేష్టింప నప్పటప్పటి రమ్యవాస్త్యతలంబుల సుఖోపవిష్టుండై సరసకథా వినోదంబులఁ గాలంబు గడపుచుండెను. ఇట్లు విద్వజ్జనానుగ్రహంబుఁ బడసిన యీగన్నమంత్రి తిక్కనసోమయాజి శిష్యుం డయిన మారయకవివర్యునిచే మార్కండేయపురాణమును తెనిఁగింపఁ జేసి యేకృతికి నాయకుం డయ్యెను. ఈనాగయ గన్నవిభుఁడు ప్రతాపరుద్రదేవసామ్రాజ్యవర్ధనస్థిరవినీతికరణికుఁడని మారనకవి యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పుటయే యీ మంత్రిశిఖామణియొక్క ప్రతిభావిశేషమును వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

" సీ. తనసముజ్జ్వలమూర్తి జనలోచనాంభోజ
ములకు మార్తాండుని మూర్తిగాఁగఁ
దనదారోపార్జిత ధనమున కర్థిహ
స్తములు నిక్షేపణస్థలులు గాఁగఁ
దనభూరితరతేజ మనుపమ నిజవంశ
భవనంబునకుఁ బ్రదీపంబు గాఁగఁ
దనవినిర్మలయశంబునకు దిక్తటం
బులు దృఢశాసనశిలలు గాఁగఁ

గీ. ప్రకట గుణగణసంపదఁ బరఁగుచున్న
ధన్యుఁ డధిక పుణ్యుండు ప్రతాపరుద్ర
దేవసామ్రాజ్యవర్ధనస్థిరవినీతి
కరణకుశలుండు నాగయగన్న విభుఁడు."

ఎల్లయనాయకుఁడు-మేచయనాయకుఁడు.

ఇట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన నాగయగన్న విభునకు నిరువురు సోదరులు గలరు. వార లిరువురును గూడ ప్రతాపరుద్రుని సేనానులుగ నుండిరి. వారిలో ఎల్లయ సైన్యనాథుఁడు గన్నమంత్రికిఁ బెద్దతమ్ముఁడు. ఉద్వృత్తపరిపంథిసింధురసమాజ విదారణసింహ మని కవు లితనిం గొనియాడుచుండిరి. ఇతనికంటెను మూఁడవ సోదరుఁడైన మేచయనాయకుఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. ఆకాలమునం దితఁ డెట్టి ప్రఖ్యాతి వహించి యుండినదియు నీక్రింది పద్యములవలన బోధపడకమానదు.

"చ. నయవినయాభిరాముఁ డగు నాగయ గన్నని కూర్మితమ్ముఁడ
న్వయజనరత్నదీపము దివాకర తేజుఁడు రాజనీతి ని
శ్చయనిపుణుండు నిర్మలవిచార వివేక పరాయణుండు మే
చయరథినీశుఁ డుజ్జ్వలయశస్స్ఫురణం బొగ డొందె నిద్ధరన్.

"సీ. అశాగజేంద్ర కర్ణానిలంబులఁ దన
ప్రకటప్రతాపాగ్ని ప్రజ్వరిల్ల
దిగ్వధూదరహాస దీప్తులతోఁ దన
సితకీర్తిచంద్రికల్ చెలిమి సేయ
సకలమహీపాలసరసిజాకరములఁ
దనజయశ్రీవినోదంబు సలుపఁ
దతరిపుమకుట రత్నప్రభాబాలాత
పంబునఁ దనపదాబ్జంబు లలరఁ
గీ. దనరుఁ జలమర్తిగండప్రతాపరుద్ర
మనుజవిభునకు సేనానియును మహాధి
కారియును నాప్తుఁడును నైపొగడ్త కెక్కె
మేరు ధీరుఁడు నాగయ మేచశౌరి."

ఇందులూరి రుద్రరాజు.

ఈ యిందులూరి రుద్రరాజు కాకతిప్రతాపరుద్రుని మాతామహి యగు రుద్రమహాదేవికి ద్వితీయపుత్త్రిక యైన రుయ్యాంబకు భర్త యైన యన్నమదేవునకు సోదరుఁడై యుండెను. ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రుని సైన్యాధ్యక్షులలో నొకఁడుగా నుండి కూరుగంటియొక్క తూర్పుగవని మొదలుకొని తూర్పున సింహాచలపర్యంతముగల భూభాగమునకంతకు రాజప్రతినిధియై పరిపాలనము చేసినట్టు గనంబడుచున్నది. ఇందులూరి వారివంశావళి యను గ్రంథమున నితనిం గూర్చి వ్రాయంబడియుండెను. ఇతనియెడఁ బ్రతాపరుద్రునకుం గల గౌరవాధిక్యమును, ఇతని పరాక్రమాదులను చాటుపద్యము లనేకము లందు వ్రాయఁబడినది. ఇతఁడు అన్నమదేవుని కన్న యనియును, ఏకశిలానగరము మొదలుకొని సింహాచలమునకుఁ గల భూభాగమును బరిపాలించె నని యీ క్రింది పద్యములలోఁ జెప్పఁబడినది.

"క. ఘనుఁ డిందులూరి యన్నయ
జనకాగ్రిమ పుత్త్రిఁ డమల చారిత్రుం డిం
పునఁ గొలని రుద్రదేవుని
యనుపమగుణముల నుతింప నక్కజము మహిన్.

గీ. అనఘచరితుఁడు కొలని రుద్రావనీశుఁ
డఖిల జనులును వినుతింప నమలమహిమఁ
జెలఁగి యేకశిలాపురి సింహాసనధర
పరిమితాంతరభూభాగభరము దాల్చె.

"క. అనుపమ చరితుం డగు రు
ద్రనరేంద్రు కరాళవారిధారలచేతన్
దునియని భూపతి సుతులును
తనియని ధరణీసురులును ధరణిం గలరే."

ప్రతాపరుద్రుని మహామాత్యులలో నొక్కఁ డగు నీరుద్రరాజునే కొలను ప్రతాపరుద్రుఁ డందురు. కొలనను నది కృష్ణామండలములోని యేలూరు పట్టణమునకు నామాంతరము. ఈతఁ డాపట్టణమును నివాసస్థలముగాఁ జేసి కొని యుండుటచేతను గాఁబోలు నీతనికి కొలను ప్రతాపరుద్రుఁ డని ప్రసిద్ధి కలిగెను!

బెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు

కాశ్యపగోత్ర జాతుఁ డైన పోల యామాత్యునకు ద్వితీయపుత్త్రుఁ డైన అన్నయమంత్రి శ్రీవీరప్రతాపరుద్రచక్రవర్తియొక్క రాజ్యభారధురంధరులలో నొక్కఁడుగా నుండెను. శ్రీనాథమహాకవి తనభీమఖండమును ఈయన్నమంత్రిమనుమఁడును అల్లయవీరభద్రారెడ్డిమంత్రియు నగు అన్నమంత్రికి నంకితము సేయుచు పీఠికలో నీయన్నమంత్రి నీక్రిందిపద్యములో నీవిధముగా నభినుతించియున్నాఁడు.

"సీ. కాకతిక్ష్మాపాల గంధ దంతావళ
ధ్వజినీమహాధురంధరుఁ డనంగ
సకలతు కోదండనాథ రాజ్యాంబోధి
సద్యస్పూర్ణిమా చంద్రుఁ డనఁగ
నాంధ్రభూమండలాధ్యక్ష సింహాసన
సంప్రతిష్ఠాపనాచార్యుఁ డనఁగ
వీరరుద్రాఖ్య విశ్వంభ రాధీశ
పృథుల దక్షిణభుజా పీఠ మనఁగ
గీ. యవనసంహారవిలయకాలాగ్ని యనఁగ
ధాటి విఘటిత కుమ్మటోద్యానుఁ డనఁగ
విశ్వలోక ప్రశస్తుఁడై వినుతి కెక్కె
నతుల బలలీల గోలయాయన్న శౌరి."

ఈతఁడు ప్రతాపరుద్రుని గజఘటసేనల కధ్యక్షుఁ డనియు, సకలతు*ధనుర్ధరులు గల రాజ్యాధిపతి సేనాసముద్రమునకుఁ జంద్రునివంటి వాఁ డనియు, ఆంధ్రభూమండలాధ్యక్షు సింహాసనప్రతిష్ఠాపకుం డనియు, వీరరుద్రమహారాజు యొక్క సమస్తరాజ్యభారధురంధరుఁ డనియు, యవనుల (తురుష్కుల) సంహరించుటలోఁ గాలాగ్నిరుద్రకల్పుఁ డనియు, కుమ్మట యను ప్రదేశమును జయించె ననియు, పైపద్యమునఁ జెప్పఁబడియుండెను. మఱియు నితనికి కొలని ప్రతాపరుద్రుఁడు విభాకరగ్రహణకాలమున నొక యగ్రహారమును దానము చేసె నని శ్రీభీమఖండములోని యీ క్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడియున్నది.

"చ. కొలని ప్రతాప రుద్రనృపకుంజరుచేత నరెండుపారణీ
సలిలవివర్ధమాన బహుసస్యసమాకుల మగ్రహారమై
వెలయ విభాకరగ్రహణవేళఁ దగంగఁ బరిగ్రహించి బం
ధుల భరియించె నన్నవిభుతో సరి యెట్లు ప్రభాను లెవ్వరున్.

ఈ యన్నమంత్రి పరమమాహేశ్వరాచారతత్పరుఁ డైన నియోగి బ్రాహ్మణుండు. ఇతని దానశాసనములు కృష్ణామండలములోని శ్రీకాకుళమునను గలవు.

సాహిణిమారుఁడు-భాస్కరరామాయణము.

భాస్కరరామాయణకృతికిఁ బతి యైన సాహిణిమారుఁడు (మారయ సాహిణి) ప్రతాపరుద్రుని యశ్వసైన్యంబున కధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. అయోధ్యాకాండాది పద్యములో "బుద్ధయ కుమారసాహిణి మార" అనియు, కాండాంతపద్యములో "కాచమాంబా కుమారా" యని కుమార రుద్రదేవుఁడు సంబోధించి యుండుటచేత సాహిణిమారుఁడు బుద్ధయకును కాచమాంబకును జనించె నని స్పష్ట మగుచున్నది. ఈబుద్ధయ రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డి యని కవులచరిత్రము దెలుపుచున్నది. "గోనకాట భూపతికుమారుఁడు రుద్రరాజు; రుద్రరాజు కుమారుఁడు బుద్ధరాజు; బుద్ధరాజు కుమారుఁడు విఠ్ఠలరాజు; విఠ్ఠలరాజు కుమారుఁడు బుద్ధరాజు; బుద్ధరాజకుమారుఁడు మారయ" అని కవులచరిత్రములో వంశక్రమము చెప్పఁబడినది కాని యిది యెక్కడనుండి గైకొనఁబడినదో తెలియరాదు. "రంగనాథరామాయణము బుద్ధరాజు రచియించిన ట్లుండుటచేతను, భాస్కరరామాయణము రాజాపుత్త్రిఁ డైన మారని కంకితము చేయఁబడుటచేతను సాహిణిమారుఁడా బుద్ధరాజు కొడుకే యైన పక్షమున" అని సందేహించి వ్రాయుటచేత పైని జెప్పిన వంశక్రమము సరి యైనది కా దని మన మూహింపవచ్చును. రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డికుమారుఁడు మారయ యని యనేకులు నిశ్శంకముగాఁ జెప్పియున్నారు. సాహిణిమారునితండ్రి గోనబుద్ధారెడ్డి క్రీ. శ. ౧౨౭౬లో నుండెను. బూదుపూరి శాసనములో "శ్రీగోనవంశనిజశేఖర బుద్ధయాఖ్య ఉత్త్రీ) పవిత్రచరితా ధరితాగుణౌఘైః" అనియు, "శాకాబ్దే వసునందశంకరమితే శ్రీధాతృసంవత్సరే' అనియు నున్నవి" అని క్రొ

బంధమణిభూషణముయొక్క పీఠికలో శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్యగారు శంకించి యుండుటయే గాక వారు ప్రకటించిన యాబూదువూరి శాసన వ్యాఖ్యానములోనే సాహిణిమారుని తండ్రియు రామాయణకృతికి కర్తయు నగు బుద్ధయయు నొక్కరే యని నిరూపించుటకుఁ జాలినంత ప్రమాణము గానరాదని వ్రాసియున్నారు. కాఁబట్టి రంగనాథరామాయణమును రచించిన బుద్ధారెడ్డి సాహిణిమారుని తండ్రి యగునా కాదా యని శంకింపలేదు. అట్లయిన పక్షమున బుద్ధరాజు పుత్త్రులు కాచవిభుఁడును విఠ్ఠలరాజును ద్విపదగా రచించిన యుత్తర రామాయణ పీఠికలో సుప్రసిద్ధుఁడైన సాహిణిమారుఁడు తమ సోదరుఁడని చెప్పికొనియుండకపోవుటకుఁ గారణ మేమి? తండ్రియును సోదరులును మహాకవులై సలక్షణమైన శైలిలో నొప్పుచున్న కావ్యమును రచియించి లేక రచియింపించి యుండఁగా మారయ సాహిణి మరల రామాయణమును రచియింపఁ జేయుటకుఁ గారణ మేమి? ఆ రామాయణము మల్లికార్జునభట్టు, కుమార రుద్రదేవుఁడు, భాస్కరుండు, అయ్యలార్యుఁడు నను నల్వురు కవులచే రచియింపఁబడి యుండఁగా దానికి భాస్కరరామాయణ మని పేరు గలుగుటకుఁ గారణ మేమి? ఈ నల్వురు కవులకుం గల సంబంధ మెట్టిది? ఈ విషయంబుల నన్నింటిని పర్యాలోచించినం గాని సత్యము తేటపడఁ జాలదు. తిక్కనసోమయాజిపితామహుఁడైన మంత్రిభాస్కరుఁడు రామాయణమును రచింప, నేమి కారణముచేతనో యారణ్యకాండము దక్క తక్కినకాండములన్నియు నశించిపోఁగా వానిని మారయసాహిణియాస్థానకవి యగు హుళక్కి లేక హుళిక్కి భాస్కరుఁడును అతని పుత్త్రుఁడైన మల్లికార్జునుఁడును, శిష్యుఁడైన కుమారరుద్రదేవుఁడును, మిత్త్రుఁడైన అయ్యలార్యుఁడును మరల రచించి రనియు పూర్వపక్షవాదమై యున్నది. ఇట్టి యభిప్రాయమునకుం గలకారణము లాంధ్రకవుల చరిత్రమున వివరముగా వ్రాయఁబడినవి. శ్రీమద్రామాయణమును రచించినది హుళక్కి భాస్కరమహాకవి కాని మంత్రి

భాస్కరుఁడు కాఁడనియు, హుళక్కి భాస్కరుఁ డరణ్యకాండమును యుద్ధకాండములోఁ గొంతభాగమును రచించె ననియు, బాల, కిష్కింధా, సుందరకాండములను దత్పుత్త్రుఁ డగు మల్లికార్జున భట్టును, అయోధ్యాకాండమును శిష్యుఁ డగు కుమారరుద్రదేవుఁడును, యుద్ధకాండశేషమును మిత్త్రుఁ డగు నయ్యలార్యుఁడును విరచించి రనియును, ఇందఱు కవు లీగ్రంథమును విరచింపుటకుఁ గల కారణము తనచే శిక్షితు లగు శిష్యవర్గముతోఁ గూడ నీగ్రంథమున నుండుటకు భాస్కరుఁడు తలఁచెననుట సమంజ సమనియు ప్రతిపక్షుల వాదమై యున్నవి. మంత్రిభాస్కరుఁ డైనను హుళక్కి లేక హుళక్కి భాస్కరుఁ డైనను రామాయణ మంతయుఁ గాక కొంచెము భాగమును మాత్రమె రచించిన వారుగా నున్నారు. మంత్రిభాస్కరుండు సాహిణిమారుని కాలము వాఁడు కాఁ డనుట నిశ్చయము. దశగతులను గ్రంథమును భాషాంతరీకరించి సాహిణిమారుని కంకితము చేయుటచేత భాస్కరుండను మహాకవి యొకఁడు సాహిణిమారుని కాలమున నున్నవాఁ డనుట నిశ్చయము, సాహిణిమారుఁడు రెండవ ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁ డనుటయు నిశ్చయము. క్రీ-శ-౧౩౧౧ వ సంవత్సరమున గురిజాల పింగళిస్థలములు చేరియున్న పల్నాటిసీమ కధికారిగ నియమింపఁబడిన మాచయ సాహిణింగారు ప్రతాపరుద్రునిగజసాహిణి యైన గుండయనాయనింగారికిని మారయసాహిణింగారికిని పుణ్యముగాఁ నొక దానశాసనము వ్రాయించియుండెను[1]. కనుక భాస్కరరామాయణము సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడుటచేతను, దశగతులను దెనిఁగించిన భాస్కరమహాకవి తదాస్థానకవిగ నుండుటచేతను, అంతకుఁ బూర్వము రంగనాథరామాయణమును తరువాతను ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ రామాయణము నుండుటచేతను, ఈ రామాయణమును భాస్కరరామాయణ మని యిటీవలివారు వ్యవహరించుచున్నారు. సాహిణిమారుఁడు గోనబుద్ధారెడ్డి పుత్త్రుఁడే యైనపక్ష

1. Annual Report on Epigraphy for 1910. para 48.

మునఁ దండ్రియు నీచరులును రామాయణమును సలక్షణముగా భాషాంతరీకరించియుండ నీవిధముగా నింద్యముచేసి రామాయణమును వ్రాయించి తాను కృతినాయకుం డగుటకు యతని యొకగొప్పకంత కలుగక మానదు. కృతినాయకుని వంశ మైనను భాస్కరరామాయణమున వర్ణింపఁబడియుండలేదు.

మల్లికార్జునభట్టు కాండాంతగద్యములలో "శ్రీమదష్టభాషాకవి మిత్రికులపవిత్రభాస్కరసత్కవిపుత్త్రి మల్లికార్జునభట్ట ప్రణీతం" బని వ్రాసికొని యుండుటచేత నతఁడు మారయసాహిణియాస్థానకవి యగు భాస్కరునిపుత్త్రుఁడని యుభయ పక్షములవారును జెప్పుచున్నారు.

ఇతఁడు సాహిణిమారునియాస్థానకవి యగు భాస్కరుని పుత్త్రుఁడే యైన వారియాజ్ఞప్రకారము రామాయణమును రచింపఁ బూనినవాఁడే యైన యెడల బాలకాండము మొదట కృతినాయకుని సంబోధింపక కాండాంతమున శివుని సంబోధించి ప్రభువుయొక్కయు, తండ్రియొక్కయు నాజ్ఞ నుల్లంఘించునా! కిష్కింధాకాండాది నున్న పద్యము సాహిణిమారుని గూర్చిన సంబోధనము కలది కాదు. కాండాంతమునందలి పద్యములు రెంటిలో నొకటి సాహిణిమారునిఁ గూర్చిన సంబోధనము గలదియు, మఱియొకటి శివునిం గూర్చిన సంబోధనము గలదియు నై యున్నవి. సుందరకాండము మొదట సాహిణిమారుని సంబోధించుచున్న పద్యము గలదు గాని కాండాంతమునందలి పద్యములు రెండును శివుని సంబోధించునవిగా నున్నవి. కాఁబట్టి మల్లికార్జునభట్టు రచించిన భాగములు శివుని కంకితము చేయఁబడినవి గాని సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడినవి కావనియు, సాహిణిమారునిఁ గూర్చిన రెండుపద్యములు నెవ్వరో చాటువులుగాఁ జెప్పిన నిటీవలి లేఖకులు వానిని దెచ్చి వీనికి ముడిపెట్టి రనియు, మల్లికార్జునభట్టు సాహిణిమారుని కాలము వాఁడు కాఁడనియు నూహింపవలసి వచ్చుచున్నది.

అరణ్యకాండమును రచించిన కుమారరుద్రదేవుఁడు తనభాగమును సాహిణిమారుని కంకితము చేసినది వాస్తవ మనుటకు సందియము లేదు. కాని యితఁడు భాస్కరుని శిష్యుఁ డను మాట విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గనుపట్టదు. ఇతఁడు సాహిణిమారుని తల్లిదండ్రుల నామములను దెలిపియున్నాఁడు. "ఇది సకలకలావిశారద శారదాముఖ ముకురాయమాణ సారస్వతభట్టబాణ నిశ్శంక వీరమారయకుమార కుమారరుద్రదేవ ప్రణీతం" బని గద్యములో వ్రాసికొని యుండుటచేత నితఁడు సాహిణిమారుని కుమారుఁ డని నిశ్చయించుచున్నారు. ఇట్టి అభినవభట్టబాణ బిరుదాంకితుఁడు సకలకలావిశారదుఁడు భాస్కరుని శిష్యుఁడై భాస్కరుని యాజ్ఞప్రకారము దీనిని రచించియున్నయెడల తనగురువును బేర్కొనక యిట్టిబిరుదములు చెప్పుకొని గురుధిక్కారమును గావించునా? ఇంత విద్యావంతుఁడైన కుమారుఁడు గలిగియుండియు సాహిణిమారుఁ డీరామాయణము నంతయు నీతనిచేత నేల వ్రాయింపకుండుటకుఁ గారణం బేమి? అరణ్యకాండము సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడియున్నది గాని రచనావిధాన మంతయు నన్నెచోడ తిక్కనాది కవివరుల రచనావిధానక్రమమును బోలియున్నది. ఈకాండమున నాశ్వాసవిభాగము చేయఁబడినది. అంతియ గాక యీకాండమునందలి ప్రథమద్వితీయాశ్వాసాంత పద్యములు కృతిపతిని గూర్చిన సంబోధనములు గాక ప్రథమద్వితీయాంతములుగా నున్నవి. ఇట్టి మార్గమును తదితర కాండములను రచించిన కవు లెవ్వరు నవలంబించి యుండలేదు. ఈకాండముయొక్క గద్యములో "ఇది సకలసుకవిజనవినుత యశస్కర భాస్కర ప్రణీతం" బని యున్నది. ఈభాస్కరమహాకవియొక్క ప్రతిభావిశేషము వేఱుగ గద్యములోఁ జెప్పుకొనఁ నక్కఱలేకయు యారణ్యకాండరచనమే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది. యుద్ధకాండమునందు:—

"చ. అమరఁగ హుళక్కి భాస్కరమహాకవి చెప్పఁగ నున్న యుద్ధకాం
డము తరువాయి చెప్పి వికటప్రతిభాషణుఁ డప్పలార్య స
త్తమసుతుఁ డయ్యలార్యుఁడు కృతస్థితి నార్యులు మెచ్చునట్లుగా
హిమకర తార భాస్కర మహీతలము స్థిరలక్ష్మి చేకుఱన్."

అని చెప్పియుండుటచేత యుద్ధకాండములోఁ గొంతభాగము (౧౧౩౪ పద్యములు) హుళక్కిభాస్కరుఁడు చెప్పె నని చెప్పెనే గాని హుళక్కి భాస్కరుఁడు తనకు మిత్త్రుఁ డని యెక్కడను జెప్పి యుండలేదు. మఱియు యుద్ధకాండాంతమునందలి పద్యములు శివుని సంబోధించునవిగా నున్నవి గనుక నితఁడు సాహిణిమారునికాలములోనివాఁడు కాఁ డనుట నిశ్చయము. వేదగిరి నాయనింగారి ప్రేరణముచేత నీగ్రంథభాగము నయ్యలార్యుఁడు వ్రాసె నని ప్రాచీనతాళపత్త్రిసంపుటములలోఁ గొన్నిట వ్రాయంబడియుండుటం జేసి యితఁడు క్రీ.శ.౧౩౨౦-౫౦ నడుమకాలమున నున్నవాఁ డనుట నిశ్చయము. కాఁబట్టి రామాయణములోని విశేషభాగము సాహిణిమారుని మరణానంతరమే రచింపఁబడి యుండవలయును. అట్లు గాకయున్న శివునిం గూర్చిన సంబోధనములు గల పద్యము లీ రామాయణమున నుండుటకుఁ బ్రమేయముం గానరాదు. ఎన్నివిధములుగాఁ బరిశీలించి చూచినను అరణ్యకాండము తక్కినకాండములకంటెఁ బూర్వము రచింపఁబడి యుండు నని విదిత మగుచున్నది. అట్లయినయెడల రంగనాథరామాయణమును రచియించిన బుద్ధరాజునకుఁ బుత్త్రుఁ డని చెప్పఁబడెడి సాహిణిమారుఁడు రామాయణము నంతయు విడిచి ముందుగా భాస్కరమహాకవిచే నారణ్యకాండము నంకితము బొందుట కేమి హేతువో దెలియరాదు! భాస్కరరామాయణముం గూర్చిన యథార్థకథన మింకను మఱుఁగునవే యున్నది. అయ్యది భావిపరిశోధనముల మూలమునం దెలిసికొనవలసి యున్నది. సాహిణిమారుఁడు రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధరాజు

(బుద్ధారెడ్డి) కుమారుఁడు కాఁ డని తోఁచుచున్నది. అతనిదాయాదియై యుండవలయును.

ప్రతాపరుద్రుఁడు త్రిపురాంతకాంబదేవుల జయించుట.

కాకతిరుద్రమదేవి మరణానంతరము ములికినాటిసీమలోఁ గల్లూరు పట్టణము రాజధానిగ ములికినాటిని బరిపాలించుచున్న త్రిపురాంతకదేవ మహారాజును గండికోటదుర్గము రాజధానిగ గండికోటసీమ మొదలగు ప్రదేశములను బరిపాలించుచున్న యంబయదేవమహారాజును స్వామిద్రోహులై సామ్రాజ్యాధికారమును ధిక్కరించి స్వతంత్రులై వర్తింప, వారలను శిక్షింపఁ, బ్రతాపరుద్రుఁడు తనసైన్యాధిపతులలో గజసాహిణి గుండయనాయనిం గారిని, గజసాహిణి మాచానాయనింగారిని బంపించెను. వీరలు త్రిపురాంతకాంబదేవులను జయించి సామ్రాజ్యాధికారమును దిరుగ నెలకొల్పి స్వామిద్రోహరగండ, స్వామివాచకరగండ, ఇమ్మడినిశ్శంకవీర, పరమమాహేశ్వర, సమయచక్రవర్తి, కలియుగవీరభద్ర, కీర్తిసముద్ర, జమలికభోగలింగ, మొదలుగా గల బిరుదముల వెన్నింటినో పడసిరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సకలసేనాధిపతి మహారాయపట్ట సాహిణి సోమయనాయనింగారిని గండికోట సీమకుఁ బరిపాలకునిగ నియమించెను. ఇందులకు నిదర్శనములు త్రిపురాంతకాంబదేవులు తమగురువు పుష్పగిరిమఠాధిపతి యైన అఘోరశివాచార్యులు మొదలగువారికిఁ జేసిన దానశాసనములు క్రీ. శ. ౧౩౦౪ గవ సంవత్సరమునకుఁ గానంబడుచున్నవి. తరువాత మహారాయపట్ట సాహిణి సోమయనాయనింగారు పరిపాలించుచున్నందులకు వారికాలమున నాగరాజు అయ్యవరాజు కొడుకులు బయ్యన, చిన్నయ అనువారలు సుంకాధికారులుగ నుండి మార్గసుంకములను గైకొనుచుండి యాసుంకమునుండి తలకఁటిదేవికి అఖండదీపారాధనార్థమై నెల ౧-కి ౨ రూకలు ధారాపూర్వకముగ దత్తముగా[illegible]

శా. శ. ౧౨౩౧ (క్రీ. శ. ౧౩౦౯) సౌమ్యసంవత్సర ఫాల్గున శు ౭ గురువారమున తలకంటిదేవి గర్భాలయమునకు నుత్తరభాగమున శిలాశాసనము వ్రాయించి రని జమ్ములమడుగు స్థానికచరిత్రమువలనఁ దెలియుచున్నది.

శైవమతప్రాబల్యము—జైనమతనిర్మూలనము.

తనమాతామహితండ్రి యగు గణపతిదేవచక్రవర్తివలెనే ప్రతాపరుద్రుఁడు శైవమతాభినిరతి గలవాఁ డగుటం జేసి శైవమతగురువు లనేకు లాంధ్రదేశమునకు రాఁదొడంగిరి. శైవమఠములు పెక్కులు గలవు. వానిలో శ్రీశైలము, పుష్పగిరి, కోసఁగి, కోటిఫలిమఠములు ప్రధానములు. ఆంధ్రదేశంబున దక్షారామము త్రిపురాంతకము మొదలగు శైవక్షేత్రము లయిన పుణ్యక్షేత్రము లనేకము లున్నను శ్రీశైలము పురాతనకాలమునుండి ప్రధానక్షేత్రముగా నుండెను. జన్మమెత్తినందున కొక్కసారి యైనను శ్రీశైల మల్లికార్జునదేవుని సందర్శింపకున్న ముక్తి కలుగనేర దని యాకాలపు శైవుల విశ్వాసమై యుండెను. మండలేశ్వరు లయిన మహారాజులకు సామంతనృపతులకు, గురువు లారాధ్యబ్రాహ్మణులును శివయోగు లయినబ్రహ్మచారులును; మంత్రులు లింగధారు లయిన నియోగిబ్రాహ్మణులు; మహావీరు లయిన సేనాధిపతులు మొదలగువారికి గురువులు జంగమదేవరలు. ఈవీరశైవులకు వీరశాక్తేయము నందుఁ గూడ నభిరతి మెండుగ నుండెను. ఇంక మైలారు వీరభటులం గూర్చి చెప్పనేల? వీరశైవభక్త్యావేశపరవశులై యున్నప్పుడు శివుఁడు ప్రమథగణంబులతోఁ గూడి తమలో నృత్యము సలుపుచుండె నని భావించి భయంకరకృత్యములను చేయుటకు వెనుదీయకుండిరి. ఏకశిలానగరవీథులలో విహరించుచు మైలారదేవుని యుత్సవమునాఁడు మైలారువీరభటులు చేయు వీరకృత్యములను జూచి వర్ణించినవిధమును వల్లభామాత్యుఁడు తనక్రీడాభిరామములో నీక్రిందిపద్యములలోఁ జూపియున్నాఁడు.

"సీ. అవటవమందు జెజ్జని చంద్రమల్లెలఁ
జోద్యంపు గుండాలు చొచ్చువారు
కరవాడి యలుఁగుల కనరుపాతరలలో
సుట్టిచేరలు గోసి యూఁచువారు
గాలంపు గొంకిఁ గంకాళచర్మము గ్రుచ్చి
యముసవీధి నుయ్యెల లూఁగువారు
కటికి యొగ్గాళంపు కండగత్తెర వట్టి
మిసిమింతులును గాక మ్రింగువారు
గీ. పంబలను వారసంబులు పలుకువారు
ఱొడ్డమగుడిచేత నారతు లిచ్చువారు
సాహసము మూర్తి గైకొన్న సరణివారు
ధీరహృదయులు మైలారు వీరభటులు."
గీ. వీరమైలారు దేవరవీరభటులు
గొంగ్లి యాడించుచున్నారు గొరగపడుచు
నాడుచున్నది చూడు ముగ్ధాభినయము
తాను సెట్టిగసి లంత గాని లేదు.
చ. తెనుకను మొగ్గ వ్రాలి కను విన్నను వొప్పఁగఁ దొట్టి నీళ్లలో
మునిఁగి తదంతరస్థమగు ముంగర ముక్కున గ్రుచ్చికొంచు లే
చెను రసనాప్రవాళమున శీఘ్రము గ్రుచ్చెను నల్లపూసపే
రనుపమలీల నిప్పుడు చుపాయము లిట్టివి యెట్లు నేర్చెనో."

శైవమతావలంబకులును స్మార్తమతావలంబకు లయిన బ్రాహ్మణులును గాక తక్కిన యుగ్రవర్ణములవారిలో మూడింట రెండుపాళ్లు శైవులుగ నొక పాలు వైష్ణవులుగ నుండిరి. వీరిలో వీరశైవులు రాజ్యాధికారప్రాబల్యము గలవా రగుటచేత బ్రాహ్మణులు వీరితోడ మైత్రి గలిగి యుండవలసినవా

నైరి. అందువలన వీరలుభయులకు జైనపండితులు శత్రువులుగ నుండిరి. మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలము మొదలుకొని కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులు జైనమతాచార్యులపట్ల నిరాదరమును శైవులపట్ల ప్రేమను జూపుచుండిరి. జైనమతమునం దాదరము తగ్గినతోడనే జైనమతావలంబకు లైనసామాన్యజనులు శైవమత మవలంబింపఁగా జైనమతాచార్యు లనేకులు త్రిలింగదేశమును విడిచిపెట్టి కర్ణాటమహారాష్ట్రదేశములకు వలసపోయిరి. ఇంకను మఱికొందఱు జైనమతాచార్యులు ధాన్యకటకము (ధరణికోట) ఏకశిలానగరము మొదలగు ప్రదేశముల నివసించియుండఁగా వారలకును బ్రాహ్మణులకును మతవివాదములును శాస్త్రచర్చలును జరుగుచు వచ్చెను. ఆవివాదములను గూర్చినగాథలనేకములు గలవు గాని యవి యంతగా విశ్వాసార్హములుగా గన్పట్టవు. అయినను బ్రాహ్మణు లనేక మాయోపాయములను గల్పించి ప్రతాపరుద్రుని తమ కనుకూలునిగఁ జేసికొని జైనమతాచార్యుల బాధించుచు వచ్చి రని జైనులు చెప్పెడిగాథలవలనఁ దెలియుచున్నది. అందువలన జైనమతము త్రిలింగదేశమున నాశన మైనది. మహావిద్వాంసు లయిన జైనమతాచార్యులనేకులు వైష్ణవమతాచార్యు లయినట్లుగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

జైనులు బ్రాహ్మణులను శపించుట.

మంత్రవాదులసాహాయ్యముతో మాయోపాయములు గల్పించి తమ్ము జయించినందులకుఁ గనలుచు దుఃఖమును భరింపఁ జాలక రోషమును జెంది జైనమతాచార్యులు బ్రాహ్మణుల నీవిధముగా శపించి రట!

ఈప్రతాపరుద్రుఁడు బ్రాహ్మణులు గావించిన మాయాతంత్రము నెఱుంగఁజాలక మూర్ఖుఁడై మనకంటె బ్రాహ్మణులు మంత్రశక్తి కలవారనియు నధికులనియు విశ్వసించి బ్రాహ్మణప్రేరితుఁడై జైనుల మైన మనమతగ్రంథములను దగ్ధము గావించి మనమఠములు మాన్యము లాక్రమించుకొని మనశత్రువులకు ధారపోయుచుండెను; ఇంక మనము బ్రదికి యుండినను జచ్చినవారితో

సమానులము గదా; మనము నేటిదినము జీవించియున్నను రేపటిదినము మరణము నొందవలసినవారమె; మన మందఱము నొక్కసారిగఁ బ్రాణములం ద్యజింతము; ఓ బ్రాహ్మణులారా! మీరు మాగ్రంథములతోఁ బాటు దగ్ధము చేయక నిలుపుకొన్న మా యమరకోశము దక్క తక్కిన మీ వేదశాస్త్ర గ్రంథములు తొంటిప్రఖ్యాతిని విడిచి నిరుపయోగములై పోవును గాక! మాభూములలో నెవ్వరు నివసింతురో వారలకు జయము కలుగకుండును గాక! అన్యాయముగా బ్రాహ్మణులను గెలిపించుటకై మాయతంత్రమును గావించిన మంత్రవాదులును వారిసంతతివారును బిచ్చగాండ్రై తిరిపెమెత్తుకొని బ్రదుకుదురు గాక! (వీరె విప్రవినోదు లనంబడువారు.) చక్రవర్తి సరియైన విమర్శ చేసి సత్యమును గ్రహింపఁజాలక బ్రాహ్మణులు కల్పించిన మాయలోఁ జిక్కుకొని వారల కనుకూలుఁడై మానాశనమునకుఁ గారకుఁడయ్యెను గావున నీతఁడు శీఘ్రకాలములోనే పరరాష్ట్రాధిపతిచేతఁ జెఱఁగొనఁబడు గాక! అంతటితో నీతని సామ్రాజ్యము భగ్న మగును గాక!

అని శపించి యనేకులు ప్రాణత్యాగము చేసికొని రఁట! ప్రాణత్యాగము చేయ నొల్లని మహాచార్యు లనేకులు విష్ణుభక్తిపరాయణులై వైష్ణవాచార్యులైరి. తరువాత వీరలు ప్రతాపరుద్రునకు గర్భశత్రువులుగ నుండి యుత్కలరాజుతోఁ గుట్రలు గావించి ఢిల్లీచక్రవర్తు లగు తురుష్కులను దాడి వెడలి వచ్చునట్లుగఁ జేసి కాకతీయాంధ్రసామ్రాజ్యమును భగ్నముఁ జేయుకార్యమునం దోడ్పడిన వారైరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యెంతటిసమర్థుడైనను జైనులకుఁ గావించిన యపకృతివలనఁ దాను శత్రువులచేఁ జిక్కు పరిభవము నొందుటయు సామ్రాజ్యమును గోలుపోవుటయు సంభవించెను. ఇంటిగుట్టు లంకకుఁ జేటని తనరాజ్యములో మిత్త్రరూపమున నున్న యా జైనశాత్రవులే పరరాష్ట్రాధిపతు లయిన తురుష్కులకు రాజ్యమర్మములను దెలిపి తనదేశమునకు రాజ్యమునకు మహాపకారమును గావించిరి. ప్రతాప

రుద్రుఁడు తన పరిపాలనములోఁ గావించిన యీమహాపరాధమె యిన్నూఱు సంవత్సరములనుండి వర్ధిల్లిన సామ్రాజ్యమున కాతనితోడనే వినాశము గలిగించినది.

ఏకశిలానగరములోని ప్రసిద్ధదేవాలయములు.

ఏకశిలానగరములో నున్న ప్రసిద్ధదేవాలయములను క్రీడాభిరామమను గ్రంథమున వల్లభామాత్యకవి యీక్రింది సీసపద్యములోఁ జక్కఁగాఁ జేర్కొని యున్నాఁడు.

"సీ. అదె భైరవస్థాన మట మీఁద నల్ల దె
చమడేశ్వరీ మహాశక్తి నగరు
వీరభద్రేశ్వరాగారమంటప మదె
యదె బౌద్ధదేవు విహారభూమి
అదె ముద్దరాలు మైసానమ్మ నివాసంబు
నల్లదె కొమరుసామయ్య నగరు
అదె పాండవుల గుడి యట దక్షిణంబున
గన్తారుఁ దుండు తురకల మసీదు
గీ. కొంతదవ్వుల నదె మహాగోపురముల
పైఁడికుండలు రవిదీప్తిఁ బ్రజ్వరించి
కాన నయ్యెను మేరుశృంగములఁ బోలెఁ
గేశవశ్రీస్వయంభూనికేతనములు."

క్రీడాభిరామమును రచించిన కవి ప్రతాపరుద్రుని యనంతరకాలమున నున్నవాఁడు గావునఁ దనకాలమున నున్న తురకల మసీదు గూడ నిందుఁ జేర్కొనినాఁడు గాని ప్రతాపరుద్రుని యనంతరమె తురక లేకశిలానగరమున నివసించినవా రగుటచేత నయ్యది ప్రతాపరుద్రునికాలమున లే దని తెలిసికొనవలయును. పైని చెప్పినవానిలో కేశవాలయమును శ్రీస్వయంభూ

దేవాలయమును మిక్కిలి గొప్పవైనటులఁ గానంబడుచున్నవి. శివుని యవతారముగాఁ బరిగణింపఁబడెను భైరవునియొక్క పూజ లాకాలమున బాహాటముగా జరుగుచుండెను. భైరవుని యాకృతి వీరభయానకరసముల నుట్టిపడఁ జేయుచుండెను.

భైరవార్చనము.

ఈకాలమున భైరవార్చనము శ్రేష్ఠమైనదిగా నెంచఁబడక పోయినను ఆకాలమున నధికవిశ్వాసముతో భైరవారాధనము సలుపఁబడుచుండెను. అప్పటి భైరవార్చనముకన్న నంతకుఁ బూర్వ ముండిన భైరవార్చనము దుర్నీతితోఁ గూడుకొని యుండెను. అయిన నీమతము బ్రాహ్మణాద్యగ్ర వర్ణముల వారిలో నంతగా వ్యాపించియుండలేదు. భక్తులు భక్తిపారవశ్యముచేత ప్రాణము లర్పించుకొని ముక్తిఁ బొందుటయు నప్పటప్పట కలుగుచుండెను. గోవిందమంచనశర్మ భైరవాలయంబును బొడఁగని నమస్కరించి భైరవుని నీక్రిందివిధముగా సంబోధించినట్లు క్రీడాభిరామమునఁ జెప్పఁబడియెను.

"మ. అమితోత్సాహముతోడ నీవు పటుబాహాఘక్క యొక్కొక్క మా
టు మహాకంపము నొందఁ జేయఁ దొలుకాడుఁజా వార్ధి వేలాలుఠ
త్క్రమతం బై వలమానవిమానపయి యుద్యన్నక్రమై యుత్తర
త్తిమియై యుల్లలదంబు మగ్నధులియై ధీరా మహాభైరవా.

మైలారదేవుఁడు

బ్రాహ్మణేతరజాతులలో భైరవార్చనముతో పాటు మైలారుదేవుని పూజ కూడ ముఖ్య మైనదిగఁ బరిగణింపఁ బడుచుండెను. ఏకశిలానగరమున మైలారుదేవుని యుత్సవములు మహావైభవముతో జరుగుచుండినవి. ఆకాలమునందలి కవివర్యులచే నీమైలారుదేవుఁ డేవిధముగాఁ బ్రశంసింపఁ బడుచుండెనో క్రీడాభిరామములోని యీక్రింది పద్యమువలన బోధపడఁగలదు.

"సీ. శనివారసిద్ధి సజ్జనపారిజాతంబు
వనజాత యాదిత్యవారభోగి
మాధవీరమణుండు మాయావినోదుండు
మాళవీప్రియభర్త మహితయశుండు
పల్లింబ నాయకుం డెల్లవేల్పులరాజు
కనపకేటుల వేడ్క కాంద్రభర్త
కత్రశాలాస్వామి కరుణాపయోరాశి
పుణ్యకీర్తనుం డైన ప్రోలియయ్య

తే. గీ. మంచి కుంచాల గొలువంగ మాయరేళ్లఁ
బట్టి కట్టంగ నేర్చిన బాపనెల్లి
భైరవునితోడి జోడు మైలారుదేవు
డోరుగంటినివాసి మే లొసఁగు గాత."

ఇట్లు భైరవుఁడు మొదలగు దేవతల మహోత్సవములు గాక యేకశిలానగరమున నాంధ్రదేశమునను జరుగు దేవతామహోత్సవములలో ఏకవీరామహాదేవియొక్క మహోత్సవము మిక్కిలి ప్రశంసనీయమైనది. జమదగ్ని మహాముని భార్యయును పరశురాముని తల్లియు నగు రేణుకాదేవియె ఏకవీరామహాదేవి యను పేర నాంధ్రులచేఁ గొలువఁబడుచుండెను. ఏకవీరామహాదేవి యాదిశక్తియొక్క యపరావతార మని యాకాలమున భక్త్యావేశముతో సమస్తజనులచే నారాధింపఁబడుచుండెను. ఉత్సవదినములలో ఏకవీరామహాదేవి యెదుట బవనీలు పరశురామునికథలు పాడుచుండిరి.

వీరపురుషారాధనము.

మఱియు నాకాలమున వీరపురుషుల నారాధించు నాచారము గలదు. యుద్ధములయందు మహాశూరులై పోరాడి ప్రాణములం గోల్పోయినవారిని

జనసామాన్యము వీరు లను పేరితో గుళ్లు కట్టి యారాధించుచుండెను. ఇట్లా రాధింపఁబడు వీరపురుషులయొక్క విగ్రహము లాంధ్రదేశమునం దంతటను గలవు. అందును ముఖ్యముగా పల్నాటివీరుల యాలయము లాయెకశిలానగరమునందు ప్రసిద్ధ మైనవిగ నుండెను. అప్పటికె పల్నాటివీరుల చరిత్రము ద్విపద ప్రబంధముగ రచింపఁబడి దేశమునం దంతటఁ బఠింపఁబడుచుండెను. ఈప్రబంధమును పాడునపుడు వీరపురుషుల శౌర్యప్రతాపములం బ్రకటించు నభినయాదికృత్యము లీక్రిందివిధముగా క్రీడాభిరామమున నభివర్ణింపఁబడియెను.

“ మ. ద్రుతతాళంబున వీరగుంభితకథం దుంధుంకిటాత్కారసం
గతి వాయింపుదు సాంతరాళికయాత్రిగామాభిరామంబుగా
యతిగూడం ద్విపదప్రబంధమున వీరానీకముం బాడె నొ
క్కరత ప్రత్యేకముగాఁ గుమారకులు ఫీట్కారంబునం మూలఁగన్.

సీ. గర్జించి యురసి జంఘాకాండయుగళంబు
వీరసంబెట కోల వ్రేయు నొకఁడు
అతిశీఘ్రపాదవిన్యాస మొప్పఁగ వ్రాలి
కుంతాభినయముఁ గైకొను నొకండు
బిగువుఁ గన్నుల నుబ్బు బెదరు చూపులతోడ
ఫీట్కార మొనరించుఁ బెలుచ నొకఁడు
పటుభుజాస్తంభ పరిపాటి ఘటియిల్ల
ధరణి యాస్ఫోటించి దాఁటు నొకఁడు

తే. ఉద్ది ప్రకటింప నొక్కరుఁ డోలవాడు
బయల గుఱ్ఱంబు ధంజళిఁ బఱపు నొకఁడు
కుంకుమ దాటించుచును బెద్దకొలువులోనఁ
బడతి పల్నాటివీరులఁ బాడు నపుడు.”

మఱియు నామహాకవి వారు ధరించికొన్న యలంకారములతోఁ గూడ వీరకుమారకోటి నిట్లభివర్ణించియున్నాఁడు.

" ఉ. పచ్చని పిండిగందమును బాలము సేసయుఁ జిల్లిపూవులం
గ్రుచ్చిన కంఠమాల్యములు గుప్పఁగ నల్లిన వేణిబంధముల్
మచ్చుల వీరసంబెటయుఁ గ్రొత్తమణుంగగు కాసెపుట్టమున్
బచ్చలు చెక్కఁజట్టిగవణంబులు వీరకుమారకోటికిన్."

ఘటికాయంత్రము, పూటకూళ్లు.

కాకతీయప్రతాపరుద్రుఁడు పరిపాలనము చేయునప్పుడు కాలపరిమాణముం దెలుపునట్టి ఘటికాయంత్రములు గలవనియు వానిం బట్టి గంటలు కొట్టఁబడుచుండు ననియు క్రీడాభిరామములోఁ గల యీక్రిందిపద్యమువలన దెలియుచున్నది.

" మ. ఉడువీథిన్ శిఖరావలంబి యగు నంధ్రోర్వీశు మోసాలపై
గడియారంబున మ్రోసె రెండెనిమిదుల్ ఘంటాఘణాత్కారముల్
సడలెన్ భానుఁడు పశ్చిమంబునకు వైశ్యా పూఁటకూటింటికిన్
గుడువం బోదమె లెక్క యిచ్చి కడువా కొన్నార మిప్పట్టునన్."

అని మంచనగోవిందశర్మ యను బ్రాహ్మణుఁడు తనచెలికాఁడగు కోమటి టిట్టిభసెట్టితోఁ బలికినట్లు వ్రాయఁబడియుండుటం జేసి యాకాలమునం గూడ గాలపరిమాణముం దెలిపెడు గడియారములు గలవని తెల్లమగుచున్నది గాని యాగడియారములు ఇప్పటి గడియారమువంటివి గాక మఱియొక విధమైనవిగా మనము గ్రహింపవలయును. అప్పుడు గడియలను బట్టి గంటలు కొట్టఁబడుచుండెను. అట్లగుటచేత నే యాంధ్రోర్వీశు మోసాల రెండెనిమిదులు (౧౬) మ్రోగెనని చెప్పఁబడియెను. ఈకాలమునందలి నగరములలో బలెనే యాకాలమునందును సొమ్ముతీసికొని భోజనము పెట్టునట్టి

పూఁటకూళ్లయిండ్లు గలవని కూడ నీపద్యమువలన బోధపడుచున్నది. ఆకాలమున నొక్క రూకకు వడ్డించు భోజనపదార్థములను గూడ కవి యీవిధముగా వర్ణించియున్నాఁడు.

"ఉ. కప్పురభోగివంటకము కమ్మని గోధుమపిండివంటయున్
గుప్పెడు పంచదారయును గ్రొత్తగఁ గాఁచిన యాలనే పెస
ర్పప్పును గమ్మనల్లనఁటిపండ్లును నాలుగు నైదు నంజులున్
లప్పలతోడఁ గ్రొంబెరుగు లక్ష్మణ యొజ్జల యింటిరూకకున్."

పూఁటకూళ్లు పెట్టు నిప్పటియిండ్లవలెనే యాకాలమునాఁటి పూఁటకూటి యిండ్లును దుర్నీతికిఁ బట్టుకొమ్మలై యుండెననియే కవి చెప్పియున్నాఁడు.

"గీ. సంధివిగ్రహయానాది సంఘటనల
బంధకీజారులకు రాయబారి యగుచు
పట్టణంబున నిత్యంబు పగలు రేయు
పూఁటకూటింట వర్తించుఁ బుష్పశరుఁడు."

మాచల్దేవి వారాంగన.

అగ్నిసాక్షికముగా వివాహముఁజేసికొన్న దేవులు గాక పూర్వరాజులు భోగకాంతల నుంపుడుకత్తెలనుగాఁ బెట్టుకొనెడు నాచార మానాఁడు గలదు. ఆయాచారమును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి కూడ నవలంబించి యుండెను. అతని యుంపుడుకత్తెలలో మాచల్దేవి యను వారాంగన విశేషప్రసిద్ధి గలది. ఈమె మందిరమును గాంచి యాశ్చర్య మందుచు మంచన గోవిందశర్మ ప్రక్కనున్న వారిని ప్రశ్నించినప్పుడు వారు లీక్రిందివిధముగాఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చిరని క్రీడాభిరామమునఁ జెప్పంబడియెను.

"శా. ద్వీపాంతంబున నుండి వచ్చితివె భూదేవా, ప్రకాంతం మహా
పాపం, సర్వజగత్ప్రసిద్ధ కుసుమాబాణాసనామ్నాయ వి

ద్యోపాధ్యాయ ప్రతాపరుద్రధరణీశ గోష్ఠీ ప్రతి
ష్ఠాపారీణ తెలుంగ భట్యోదవు మాచల్దేవి వారాంగనన్.

ఆకాలమునం దరుఖాతికాలమునను మాచల్దేవిచరితమును గూర్చి నాటక మాడుచుండి రని యాగ్రంథమునందే తెలుపఁబడినది. మఱియు విటకాఁ డగు నా గోవిందశర్మ మాచల్దేవిని

"గీ. కల్ల చెప్పుము విను నీకుఁ గల ప్రసిద్ధి
ఢిల్లి సురతాణికిని లేదు పల్లవోష్ఠి
యాదిలక్ష్మికి నీకును భేద మేమి
యుదధి జనియింపకుండుట యొకటి దక్క."

అని యామెను శ్లాఘించినట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

పదునాలుగవ ప్రకరణము.

శ్రీవీరప్రతాపరుద్ర దేవచక్రవర్తి పాలనము.

మహమ్మదీయుల దండయాత్ర.

ప్రతాపరుద్రునకు సమకాలికుఁడైన రామచంద్రదేవుఁడు దేవగిరిరాజధానిగ మహారాష్ట్ర కుంతల దేశములను బరిపాలనము సేయుచుండెను. దక్కను దేశమును బరిపాలనము సేయుచుండిన స్వతంత్ర రాజులలో ప్రతాపరుద్రునకుఁ దరువాత నీతఁడు మిక్కిలి బలాఢ్యుఁడని చెప్పఁదగినవాఁడుగ నుండెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౭౧ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౧౦ దవ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఈయాదవరాజునకును ప్రతాపరుద్రునకును మనస్పర్థలు గలిగియుండియు నుభయులు బలాఢ్యులగుటచేత నొండొరులను జయించుకొనుప్రయత్నమును విడిచి మౌనము వహించి యున్నవారుండిరి. ఇట్లుండ, నుత్తరహిందూస్థానమున ననేకము లైనమార్పులు రాజ్యాంగమున జరుగుచుండెను. అదివఱకు నూఱువత్సరముల క్రిందట ఢిల్లీసామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయుచుండిరి. రాజపుత్రు లనేకులు బహుసంవత్సరములు మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడి పోయినవారు పోఁగా హతశేషు లయినవారు పర్వతప్రాంతభూములకు నెడారులకుఁ బోయి వేర్వేఱుసంస్థానములను స్థాపించి మహమ్మదీయులకు వశ్యులు గాక పౌరుషపరాక్రమములు నెఱపు

చుండిరి. అయినను మహమ్మదీయులలో నొకవంశమునకుఁ బిమ్మట మఱియొక వంశమువారు రాజ్యమునకు వచ్చి క్రూరము లైనదండోపాయములచే సాధువు లయిన హిందూప్రజల హింసించుచు ఢిల్లీనగరమునఁ బరిపాలనము సేయుచు సామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁ బ్రయత్నించుచుండిరి. బలవంతు లయిన యిట్టి శాత్రవులను గూర్చి యించుకయుఁ దలపోయక శాస్త్రవ్యాసంగములతోడను విద్వత్పండితగోష్ఠులతోడను కాలమును వెళ్లఁబుచ్చుచు రామదేవుఁడు స్వరాజ్యసంరక్షణమునం దేమఱి యుండెను. ఈతని రాజ్యమునకు దిగువను ప్రతాపరుద్రుని రాజ్య ముండుటచేత నీతఁడును ఉత్తరహిందూస్థానమునందు జరగుచున్న చర్యలను పరికింపక మౌనధారణము వహించి తన్నుఁ గట్టుకొనఁ ద్రాళ్లు తానే దెచ్చుకొన్నవాఁ డయ్యెను. మహమ్మదీయులవలన తనకు నపకృతి కలుగు నన్నతలంపు లేనివాఁ డగుటచేత సరిహద్దున నుండు దుర్గములను బలపఱచుకొనుటకుఁ బ్రయత్నింపక రాజధానీదుర్గమును మాత్రమె బలపఱచుకొని యుండెను. అధికప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన వీరు లయిన సేనానాయకు లనేకు లీతనిరాజ్యమునం దుండిరి. అప్పుడు జలాలుద్దీ నను ఖిల్జీవంశస్థుఁడు ఢిల్లీసింహాసన మాక్రమించుకొని పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఈతఁడు వృద్ధుఁ డగుటవలన రక్తమును బ్రసరింపఁ జేయుటయందు వాంఛలేనివాఁడుగ నుండెను. అయినను నిరంకుశమతియు, క్రూరుఁడు నైన యీతని సోదరపుత్త్రుఁడు అల్లాఉద్దీను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు బుందేలుఖండు (Bundelkhand) మాళవదేశములపై దండయాత్ర వెడలి వానిని జయించి యింకను మహోద్యమములను జేయ నభిలాష కలిగియుండెను.

అల్లాఉద్దీను దక్కను దండయాత్ర.

ఇతఁ డెనుబదివేల యాశ్వికసైన్యముతో గంగాతీరమునందలి కురాయను ప్రదేశమునుండి బయలుదేఱి వింధ్యదేశము మీఁదుగా వచ్చి యాకస్మికముగా దేవగిరిని సమీపించెను. అప్పుడు రామదేవుని సైన్యము రాజధాని

నగరమున బహుస్వల్పసంఖ్య కలదిగ నుండెను. సైన్యమును సమకూర్చుకొని యెదుర్కొనుటకు తగిన యవకాశము చిక్క దయ్యెను. మఱికొంద ఱీతఁడు రాజధానినగరమున లేఁ డని చెప్పెదరు. ఏది నిజ మైనను అల్లా ఉద్దీను దండెత్తి వచ్చె నన్నమాట విన్నతోడనే యొక్కటో నాలుగువేలసైన్యమును పోగు చేసికొని మహమ్మదీయసైన్యాధిపతికిని దేవగిరి దుర్గమునకును నడుమ నిలిచి శత్రువుల నడ్డగింప బ్రయత్నించెను గాని విశేషకాల మట్లెదుర్కొని పోరాడుటవలనఁ బ్రమాదము గల దని యెంచి యిప్పటికి భోజనపదార్థము లచే దుర్గము నింపఁబడియె నని తెలిసికొన్నవాఁ డగుటవలన వెంటనే వెనుకకు మరలి దేవగిరిదుర్గములోఁ బ్రవేశించెను. అంతట మహమ్మదీయులు పట్టణము నంతను దోఁచుకొని కోటను ముట్టడించిరి. ఇంతియ గాక అల్లా ఉద్దీను చక్రవర్తిసైన్య మింకను వెనుకనే యున్న దనియు, ఈ వచ్చిన సైన్యము దానిలో నొకభాగ మనియు వదంతి కలుఁగఁజేసెను. రామదేవుఁడు మూర్ఖముగా నెదుర్కొనుటవలన లేశమాత్రమును బ్రయోజనము లే దని యూహించి సంధికై ప్రయత్నము చేసెను. అల్లాఉద్దీను తనసైన్యముయొక్క బలహీనతను దాను బాగుగా నెఱింగినవాఁడు గావున విశేషముగా ద్రవ్యము నొసంగినయెడ ముట్టడిని విడిచిపెట్టి పోదు నని తెలియఁజేసెను. ఇంతలో రామచంద్రదేవుని కొడుకు శంకరదేవుఁడు కొంతసైన్యమును గూర్చుకొని తండ్రికి సహాయపడుటకై వచ్చుచుండెను. దానిం గనిపెట్టి వేయిసైనికుల దుర్గముకడ నుంచి అల్లాఉద్దీను తక్కినసైన్యముతో శంకరదేవుని నెదుర్కొనియెను గాని హిందువులసంఖ్య యధికముగా నుండుటచేత మహమ్మదీయులు నిలువ లేక వెనుకకు మరలుచుండిరి. ఇంతలో కోటను ముట్టడించి యున్న సైనికులు వచ్చి కలిసికొనిరి. ఈసైన్యమును జూచి హిందువులు ఢిల్లీనగరము నుండి క్రొత్తగ సైన్యము వచ్చిన దని భయపడి పలాయను లైరి. రామచంద్రదేవుఁడు సంధి చేసికొనఁగోరఁగా మహమ్మదీయసేనాపతి యొక్కువధనమును

గోరెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు మొదలగు హిందూరాజులు పంపిన సైన్యములు దేవగిరికి వచ్చుచుండెను కాని యింతలో నదివఱకు కోటలోఁ ద్రోయఁబడిన బస్తాలు ధాన్యపుబస్తాలు గాక ఉప్పుబస్తా లని తెలిసికొనఁబడియెను. భోజన పదార్థములు గూడ చాలకయుండెను. ఈ హేతువుచేత రామదేవుఁడు సంధి చేసికొనుట తప్ప దయ్యెను. అప్పుడు ౬౦౦ మణుగుల ముత్యములను వేయి వెండినాణెములను రెండువిలువగల నగలును ౪౦౦౦ పట్టుపీతాంబరములును బహుమానముగ నిచ్చుటయే గాక కొంతదేశము నొసంగి ప్రతిసంవత్సరము కప్పము చెల్లించుటకు నొడంబడినందున నా మహమ్మదీయసేనాపతి ముట్టడి విడిచిపెట్టి ఢిల్లీనగరమునకు మరలి పోయెను.

అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి యగుట.

అల్లాఉద్దీను ఢిల్లీకి మరలిపోయిన తరువాత వృద్ధుఁడై డెబ్బదియేండ్లు వయస్సు నిండిన పెద్దతండ్రిని జంపించి క్రీ. శ. ౧౨౯౬ వ సంవత్సరములో సింహాసన మెక్కెను. ముల్తానునకు సైన్యమును బంపి జలాలుద్దీనుకొడుకులను జయించెను. సింధుదేశమునుండి మంగోలియాజాతివారిని దఱుమఁగొట్టెను. అధిక సైన్యములను బంపి సురాష్ట్రము లేక ఘూర్జరమును కైవశముఁ జేసి కొనియెను. ఇచ్చటనే మలిక్ కాఫూర్ అనువానిని బానిసగఁ బట్టుకొని పోయెను. ఇతఁడే తరువాత అల్లాఉద్దీను సైన్యమున కధ్యక్షుఁడై ప్రసిద్ధుఁడయ్యెను. మంగోలియాజాతివార లనేకులు దాడివెడలివచ్చి ఢిల్లీనగరమును సమీపింపఁగా వారలతో ఘోరయుద్ధముచేసి వారిని పాఱఁద్రోలెను. ఈవిజయముతో నుప్పొంగినవాఁడై భరతఖండమున నేకమతము నేకసామ్రాజ్యము నెలకొలుపవలయు నని యూహించెను గాని హిందూదేశమున మతముతోఁ బ్రసక్తి కలుగఁ జేసికొనుట ధారుణీశ్వరుల కపాయకర మని తెలిసికొని యేకమతస్థాపన మను దానిని విడిచిపెట్టెను. మంగోలియాజాతివారివలన నింక నపాయము లే దని తెలిసికొన్న తరువాత తనదృష్టిప్రసారమును దక్షిణహిందూస్థానము

సైన్యమునకుఁ బంపెను. అల్లాయుద్దీను విద్యావిహీనుండును క్రూరుఁడును విషయాసక్తుఁడు నైనను మంచిసమర్థుఁడు గనుక నేర్పరు లయిన చారులను బంపి త్రిలింగదేశము నేలుచున్న ప్రతాపరుద్రుని రాజ్యాంగబలముయొక్క శక్తిని రాజ్యతంత్రరహస్యములను దెలిసికొని త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యమును ఢిల్లీ సామ్రాజ్యమును గలుపుకొనవలయు నని సంకల్పించెను. ఇట్టి సంకల్పమును నెఱవేర్పఁగల సమర్థుఁడు తన కడ నున్న ఖానిసవాఁ డగు మలిక్ కాఫూర్ కన్న మఱి యొక్కఁడు లేఁడని యాతని సైన్యాధ్యక్షుని గావించి త్రిలింగ సామ్రాజ్యమును జయింపఁ బంపి రాజపుత్రసింహమును చిత్తోడ్ గడమున కధిపతియు నగు భీమసింహుని రాణి పద్మిని నపహరింపఁ గోరి తమకంబులోఁ దాను చిత్తోడ్ గడముపైకి దండెత్తి పోయెను.

మలిక్ కాఫూర్ ప్రథమదండయాత్ర.

ఖానిసవాఁడయ్యును మలిక్ కాఫూర్ ధైర్యసాహసాది గుణవిశేషంబులచే మేటియోధుఁ డనిపించుకొని ఢిల్లీచక్రవర్తి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడై సైన్యాధ్యక్షపదవిని వహించి ప్రచండశాసనుఁడై యాసేతు హిమాలయ మేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగా రాజ్య మేలవలయు నని యువ్విళ్లూరుచున్నవాఁ డగుటచేత పదివేలగుఱ్ఱపుదళముతోడను నలువదివేల పదాతివర్గముతోడను త్రిలింగదేశముపై దండెత్తి వచ్చెను. ఇయ్యది క్రీ. శ. ౧౩౦౩ వ సంవత్సరాంతమున జరిగెను. క్రీ. శ. ౧౨౯౪ గవ సంవత్సరమున జయింపఁబడినది మొదలుకొని దేవగిరి నేలు రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తితో మైత్రి కలిగియుండెను గావునఁ దురుష్కసైన్యము లాతని రాజ్యమునకు నే విధమైన నష్టమును గలిగింపనందున రామదేవుఁడు తురుష్కసైన్యమునకుఁ దోడ్పడియెను. మహమ్మదీయులు తనదేశముపై దండెత్తి వచ్చుచున్నారను భయంకరమైన వార్త చారులవలన విని ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి భయకంపితుఁడు గాక మంత్రిసామంతవర్గముతోడ నాలోచించి యా [illegible]

సైన్యము నెదుర్కొనుటకై తన సైన్యమును బంపెను. ఈ సైన్యమున కంతకును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సోదరుఁడగు అన్నమదేవుఁ డధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. అశ్వసైన్యమున కధిపతి యైన మాయాసాహిణియు గజసాహిణి యనువాఁ డాయనకుఁ దోడుగా నుండిరి. ఇంకను కమ్మసేనానులు వెలమసేనానులు పెక్కండ్ర సాహాయ్యముతో అన్నమదేవుఁడు మలిక్ కాఫర్ నెదుర్కొన గోదావరీతీరమునకుఁ బోయి రేవుల నన్నిటిని గాఁచుకొని యుండెను. మలిక్ కాఫర్ ఆంధ్రదేశమును బ్రవేశించినతోడనే దేవాలయంబులఁ గూలం ద్రోయుచు, పల్లెలను పట్టణములను దోఁచుకొని తగులంబెట్టుచు భూమియు నాకాశము నొక్కటే జ్వాలఁగా నగ్నిఁ బ్రవహింపఁజేయుచు వచ్చుచుండఁ బ్రజలు భీతావహులై స్వస్థలములను విడనాడి యరణ్యప్రాంతములకుఁ బాఱి పోవుచుండిరి. ఇట్లు సాధువులు నిరపరాధులు నగు ప్రజలను సంక్షోభ పెట్టుచు మలిక్ కాఫర్ గోదావరీనదివఱకు వచ్చెను. అప్పు డుభయసైన్యములకును ఘోరమైన యుద్ధము ప్రారంభ మయ్యెను. మహమ్మదీయ సైనికులు గోదావరిని దాటి రావలయు నని యెన్నియో ప్రయత్నములను గావించి భగ్నమనోరథు లైరి. అనన్యసామాన్య క్షాత్త్రతేజంబు వహించి విక్రమ సింహంబులవలె విజృంభించి మొక్కవోని పౌరుషముతోడ శాత్రవవీరుల మార్కొని హిందూవీరవరాగ్రణులు పోరాడి శాత్రవులచే నయితము పలు ప్రకారంబులఁ గొనియాడఁబడుచుండిరి. ఉభయపక్షములలోను వేలకొలది సైనికులు రణభూమికిఁ దమ ప్రాణంబు లర్పించి స్వామిభక్తిని బ్రకటించిరి. మహమ్మదీయులు గోదావరీనదిని దాటి రాలేకపోవుటయే గాక తమస్థానంబుల సుస్థిరచిత్తులై నిలువం జాలక పోయిరి. హిందువులు గోదావరీనదిని దాటి వచ్చి మైఁబడఁగా శత్రువులయొక్క మధ్యభాగము విచ్చిపోయెను. అంతట హిందూరాహుత్తులు శత్రువులం దఱిమిరి. ఒకభాగ మిట్లు పాఱినతోడనే తక్కిన మహమ్మదీయసేనానులు కూడ సుస్థిరచిత్తులై నిలువంబడి పోరాడఁ

జాలక వెనుదీసిరి. హిందూసైనికులు వారిని పరిహాస్యులను జాటుకొనుచుఁ దఱుముచునే యుండిరి. ఈదండయాత్రయందు మహమ్మదీయసైన్యము విశేషముగా నష్టమయ్యెను. మలిక్ కాఫుర్ సంపూర్ణముగా పరాభూతుఁడై ఢిల్లీకి పాఱిపోవలసినవాఁడయ్యెను. హిందువులవలన గలిగిన పరాభవము మలిక్ కాఫుర్ హృదయమునకు శూలమై వానియొప్పటికైనను బగతీర్చుకొనవలయునన్న సంకల్ప మాతనికి బుట్టించెను. అట్టియదనుకై మలిక్ కాఫుర్ నిరీక్షించుచుండెను.

మలిక్ కాఫుర్ ద్వితీయదండయాత్ర.

ఇట్లాంధ్రులు విజయము గాంచుటయును, మహమ్మదీయులు పరాజితులగుటయును సత్యాశ్చర్యమును జెంది సేవుణదేశమును బాలించు రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తికిఁ గప్పముగట్టుట మానుకొనియెను. ఇయ్యది ఢిల్లీచక్రవర్తి యాగ్రహమునకుఁ బాత్రుని గావించెను. మహారాష్ట్ర త్రిలింగదేశములను జయించుటకై అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి ముప్పదివేల గుఱ్ఱపుదళమును లక్షకాల్బలము నిచ్చి మలిక్ కాఫురును క్రీ. శ. ౧౩౦౭ వ సంవత్సరము మార్చినెలలో మరలఁ బంపెను. ఇట్టి మహాసైన్యముతోడ మలిక్ కాఫుర్ దేవగిరికి వచ్చి దేవగిరిదుర్గమును ముట్టడింపఁగానే యామహాసైన్యము నెదిరించుట కష్టమని రామచంద్రదేవుఁడు వానికి లోఁబడియెను. అంతట మలిక్ కాఫుర్ సంతోషితస్వాంతుఁడై రామచంద్రదేవుని ఢిల్లీకిఁ బంపించి తా నాదేశమును విడిచి ఏకశిలానగరముపై దండెత్తివచ్చెను. ఈరెండవసారియు మహమ్మదీయుల కాంధ్రులకు మహాఘోరాహవము వాటిల్లెను. ఈయుద్ధమునందు ఆంధ్రభటులు వేనవేలు హతులైరి. కాని విజయము మరల నాంధ్రులకే సంప్రాప్తమయ్యెను. మలిక్ కాఫుర్ పరాభూతుఁడై ఢిల్లీకి పాఱిపోయెను. ఆఱుమాసములకుఁ బిమ్మట రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తిచే సర్వసత్కారములను బొంది చెఱనుండి విముక్తిఁ గాంచెను. నాఁటనుండి ఢిల్లీచక్రవర్తికి విశ్వాసపాత్రు

ర్వకముగాఁ గప్పము చెల్లించుచుండెను. ఇట్లు తాను తురుష్కులచే జయింపఁబడి ఢిల్లీచక్రవర్తికిఁ గప్పము గట్టుచుండఁగాఁ దన ప్రతిపక్షుఁడైన ప్రతాపరుద్రుఁడు స్వతంత్రుఁడై యుంట రామదేవునకు మనం బెరియించుచుండెను. అనూయా తత్పరుఁడై రామదేవుఁ డట్లు మహమ్మదీయులతోడఁ గుట్రలు చేసి వా రాంధ్రదేశముపై దండెత్తి వచ్చునట్లుఁ బ్రోత్సహించెను. రెండు తడవ లాంధ్రులతోఁ బోరాడి యోడిపోయినవాఁ డగుటచేత మలిక్ కాఫుర్ చక్రవర్తి యాజ్ఞగైకొని నలువదివేల గుఱ్ఱపుదళము తోడను లక్షకాల్బలముతోడను బుందేలుఖండము మార్గము మీఁదుగా బయలుదేరి వచ్చి దేవగిరిలోఁ గొంతకాలము నివసించి రామచంద్రదేవుఁ డొనరించిన యాతిథ్య మంగీకరించి తనసైన్యమునకుఁ గావలసిన పదార్థముల నన్నిటిని నతఁడే సమకూర్పఁగాఁ గృతజ్ఞతావందనపూర్వకముగ గ్రహించి యచ్చటనుండి బయలువెడలి యాంధ్రదేశమును బ్రవేశించెను. ఈ తృతీయదండయాత్ర క్రీ. శ. ౧౩౦౯ వ త సంవత్సరాంతమున సలుపఁబడినది.

మహమ్మదీయుల తృతీయదండయాత్ర.

మరల మలిక్ కాఫుర్ మహాసైన్యముతో దండెత్తి వచ్చుచున్నాఁడను వార్త వ్యాపించినతోడనే దేశమున నొక మహాసంక్షోభము జనించెను. మహమ్మదీయులు తమ పూన్కిని విడువక యిట్లు పలుమాఱు దాడివెడలి వచ్చుటవలన హిందువుల ధైర్యకంచుకము సడలుచుండెను. అయినను ప్రతాపరుద్రుని సేనానులు రణశూరు లగుటచేత నించుకయుం జలింపక చక్రవర్తి యాజ్ఞను విశ్వాసపూర్వకముగాఁ దల నిడికొని తమతమ నియమిత స్థానంబులను విడువక ప్రాణంబులర్పింపవలసినను వెనుదీయక శౌర్యాగ్నిఁ బ్రజ్వలింపఁజేయుచు శత్రువుల నెదుర్కొని భయంకరముగాఁ బోరాడిరి. మహమ్మదీయులకు గుఱ్ఱపుదళ మధికముగా నుండుటచేతను సరిహద్దుల మార్గములందు హిందువులు సుస్థిరచిత్తులై నిలువంబడి పోరాడఁజాలక దారి యిచ్చుటచేతను మహమ్మ

దీయసేనాధిపతికి మార్గము సులభసాధ్య మయ్యెను. శాత్రవసైన్యంబులు సరిహద్దుకోటల నాక్రమించుకొని గోదావరివఱకు రాగ హిందువుల కాందోళన మెక్కుడయ్యెను. ప్రసిద్ధులయిన సేనాను లందఱును రాజధానీదుర్గమును బ్రవేశించిరి. వేలకొలది రాచవారు, కమ్మవారు, వెలమవారు, రెడ్లు, మంత్రులు మానమును గోలుపోవుటకన్నఁ బ్రాణమును గోల్పోవుటయే శ్రేష్ఠ మని రణభూమికిఁ దమ ప్రాణంబు లర్పించి శాశ్వతమైన యశంబును సంపాదించిరి. శత్రువులు మార్గమధ్యమున వాణీకవిదేవునిచే సంరక్షింపఁబడుచున్న సర్బరదుర్గమును ముట్టడించి యగ్నిహోత్రమును దాకొలిపి ప్రజ్వలింపఁజేసిరి. వాణీకవిదేవుని వీరభటులు స్త్రీశిశుసమేతముగా నా యగ్నిహోత్రమున బడు రొక్కని వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనిరి. అగ్నిహోత్రము పాల్పడక బ్రదికి బైలపడిన వీరభటులు ప్రాణ మున్నంత దనుక శత్రువీరులతో ఖడ్గయుద్ధములు చేసి నేలఁగూలిరి. సర్బరదుర్గము మహమ్మదీయుల యధీన మాయెనని అమీరు ఖుస్రూ యను చరిత్రకారుఁడు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఇట్లు మహమ్మదీయులు హిందువులతో బాహుయుద్ధము జేయుచుఁ ద్రోచుకొని వచ్చుచుండ హిందూసేనాను లెల్లరును మరలి యేకశిలానగరదుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. శాత్రవులోరుగంటి దుర్గమును ముట్టడించిరి. తురుష్కసైన్యము లోరుగంటి కోట చుట్టును నివాసస్థానము లేర్పఱచుకొనిరి. మట్టికోట వెలుపలి ప్రాకారము యొక్క చుట్టుకొలత పండ్రెండువేల యైదువందల నలువదియాఱు గజములుండె నని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు.

ఈయోరుగంటి కోటగోడ మట్టితోఁ జేయఁబడి యుక్కుబర్గముతోఁ బొడిచినప్పటికైన నొక్క బెల్లయినను రాలకుండునట్టిదిగా నుండె నని యా చరిత్రకారులే వ్రాసియున్నారు. తురుష్కసైన్యము లనేకభాగములుగ విభాగింపఁబడి యొక్కొక్కభాగము పండ్రెండువందల గజముల స్థలము చొప్పున నాక్రమించుకొని ప్రాకారము చుట్టును విడిసియుండెను. ఈప్రకారముగా

లేక శిలానగరదుర్గము చుట్టును కొంతమాత్రమును తెలియ లేక యుండిరి మహమ్మదీయభటులు లాక్రమించుకొని యుండిరి. "క్యాటానుసీరు మలిక్ నాయీ రాజద్రోలత్" అనువాని యధికారము క్రింద నీసైన్య ముంపఁబడియెను. ఒకనాటి రాత్రి కోటలోనుండి వినాయకదేవుఁ డను సేనాపతి యొక్కఁడు మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళములో వచ్చి కర్తాబేగు అను మహమ్మదీయ సైన్యాధిపతి పైఁబడియెను. ఉభయసైన్యముల కప్పుడు ఘోరయుద్ధము జరిగెను. హిందువుల మూఁడువేల గుఱ్ఱపు దళమును సైన్యాధిపతితోఁగూడ నాశన మయ్యెను. మహమ్మదీయభటులు పిశాచములవలె సుస్థిర చిత్తులై నిలుకంబడి యుద్ధముచేసిరి. ఇట్లు కొన్ని దినములు జరుగునప్పటికి మహమ్మదీయసేనానులు విజృంభించి శత్రువులు తమపై గురిపించు నగ్నిహోత్రములోఁ బడ మిడతలవలె గ్రుగ్గుచున్నను భీతచిత్తులు గాక అప్రతిమానప్రతాపముతో వీరరసము మూర్తీభవించినదో యన నాయగ్నిహోత్రము నెదుర్కొని "హుజ్జాహుజ్, ఖుజ్జాఖుజ్" అను ధ్వనులు మిన్ను ముట్టుచుండఁ దెంపుసై పోయి కోటకు వెలుపలి ప్రాకారముగా నున్న మట్టిగోడ నాక్రమించుకొనిరి. అక్కడినుండి చూడ వారలకు రాతికోట గానిపించుచుండెను. ఇంతవఱకు వచ్చిన తరువాత సంధిచేసికొనకుండుట నీతి కా దనియు నపాయకర మనియు నిశ్చయించి మంత్రివర్గముతో నాలోచించి ప్రతాపరుద్రుండు రహస్యముగా మలిక్ కాఫురునకు సందేశమును బంపెను. ఎట్లయినను ప్రతాపరుద్రుఁడు లోఁబడినదే చాలు నని మలిక్ కాఫుర్ సంతోషించెను. తాను లోఁబడినందునకు గుర్తుగాఁ దన సువర్ణప్రతిమను వారికిఁ బంపి యనేకరత్నాభరణములను ధనము నొసంగె నఁట! అంతట మలిక్ కాఫర్ ముట్టడి మాని ధనభారమును వహించిన వేయియొంటెలతోడ క్రీ. శ. ౧౩౧౦ వ సంవత్సరము మార్చినెల ౧౭వ తేదిని ఢిల్లీకిఁ బయలుదేరి పోయె నని అతిశయోక్తిగా అమీరుఖుస్రూ యను మహమ్మదీయ చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాడు.

ప్రతాపరుద్రుఁడు

శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట.

ప్రతాపరుద్రుఁడు మహమ్మదీయులతోఁ జేసిన యుద్ధమువలన నధికనష్టమును బొందినవాఁడు గావున మరలధనమును సంపాదించి రాజ్యమును బాగుపఱచుకొనవలసి యుండెను. అదియునుగాక తనరాజ్యమునకు దక్షిణపుసరిహద్దులలో నుండుమండలేశ్వరులు స్వతంత్రు లగుటకుఁ బ్రయత్నములు సలుపుచుండుటవలన వారలను శిక్షించి సరిహద్దులను గాపాడవలసియుండెను. మఱియును మతాభినిరతి కలవాఁడు గావున మార్గమధ్యమున నుండు శ్రీశైలక్షేత్రమునకుఁ బోయి మల్లికార్జునస్వామిని సందర్శింపఁ గోరి ప్రతాపరుద్రుఁడు ముందుగాఁ ద్రిపురాంతకమునకును పిమ్మట శ్రీశైలమునకును బోయి యాక్షేత్రములకు ననేకభూదానములను గావించెను. అప్పటినుండి ప్రతాపరుద్రుఁడు బయలుదేఱి కొచ్చెర్లకోటదుర్గమునకుఁ బోయి యచ్చట కొంతకాలము నివసించెను. ఆకాలములోఁ దన వేటకాండ్రగు ఇరికప్ప, శేతినాయఁడను వారికి నచ్చట నొకప్రదేశమున నడవి నఱికి గ్రామమును గట్టవలసిన దని యుత్తరువు చేసెను. దీనినే దుప్పిపాడు లేక దూపాడు అని జనులు వ్యవహరించుచున్నారు. దీని చుట్టునుండు దేశమును దూపాడుసీమ యని పేరు పెట్టి అనుమకొండ నివాసియైన శ్రీనాథరాజున కిచ్చెను. అతఁడు కోటభవనమును గట్టుకొని యాసీమను బరిపాలించుచుండెను. కల్యాణపురమునుండి సిరిసింగళ మహాదేవుఁ డను వాఁడు తనమేనమామ కూఁతురైన సింగళదేవితోఁ గూడ లేచి వచ్చి ప్రతాపరుద్రుని నాశ్రయించినందువలన వానికి నందికొట్కూరు సీమ నొసంగెను. అతఁ డా యరణ్యప్రాంతమును జక్కఁజేసి గ్రామములను గట్టించి తనచరిత్రముతో సంబంధించిన నామములను వానికిఁ బెట్టి [illegible] పాలించిన ప్రదేశమునకుఁ బాలనాటి యనియు, అతఁడు [illegible]

తోడఁ బోరాడునప్పుడు కంఠహారమును విడిచిపెట్టిన స్థలమునకు వనమాల పాడనియు, అలుగులతోఁ దాను పోరాడిన స్థలమునకు అలుగులూరనియు నామములు కలిగె నని జనులు చెప్పుకొందురు. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యీ కాలముననే కందనోలిసీమను ధిడెముకొమ్మరాజునకు నొసంగెను. ఈమండ లేశ్వరునకు నాగరాజు అను నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు మంత్రిగ నుండి యనేక గ్రామములను నిర్మించి దానధర్మములను గావించి ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. శా. శ. ౧౨౩౨వ సంవత్సరములో (౧౩౧౦) నీతని పేరిటి దానశాసనములు ముద్దనూరు, కాల్వ, దామగట్ల, మల్యాల, అను ప్రదేశములందు గానఁబడుచున్నవి.

జుట్టయలంక గొంకారెడ్డి.

ములికినాఁడు, పొత్తపినాడు, గండికోటసీమలలో నివసించియున్న త్రిపురాంతక కాంబదేవుల బంధువయిన మల్లరాజు మొదలగువారు కొందఱు వడ్డెరాజులతోఁ గలిసి తిరుగఁబడి స్వతంత్రు లగుటకుఁ బ్రయత్నింపఁగాఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు చతురంగబలసమేతుఁడై పోయి వారిని సాధించి యాదేశములకుఁ దనపుత్త్రుఁ డయిన జుట్టయలంక గొంకారెడ్డిగారిని నధిపతిని గావించెను. ఇతని శాసనములు కొన్ని ములికినాటి సీమలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. అందు చెరనూరి శాసనములో నిట్లున్నది.

"స్వస్తిశక వర్షంబులు ౧౨౩౬ (౧౩౧౩) అగు నేటి ప్రమాదీచ సంవత్సర శ్రావణ శు ౧౨ బుధవారము నాడు స్వస్తిశ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతీయ ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజు కుమారుఁడు మూర్లోక గండమూర్తి ముకుంద కుంత తీక్ష్ణ త్రిప్రతిజ్ఞ పరశుబిరుదాంక రుద్రబిరుద బ్రహ్మరాక్షస గండికోట దుర్గవిభాళ మల్లదేవర గొండుగండ స్వయంభూనాథ దేవ దివ్యశ్రీపాదపద్మారాధక మహారాయ కంఠకాలనాయకుండైన జుట్టయలంక గారు" జుట్టయ ప్రతాపరుద్రుని కుమారుఁ డని యీశాసనములోని సంస్కృతశ్లోకములలోఁ గూడఁ

చెప్పఁబడినది. ఈజాబితాను గొంకారెడ్డి ప్రతాపరుద్రున కౌరసపుత్త్రుఁడైనదియు, మఱియొక పుత్త్రుఁడైనదియు, భావిపరిశోధనములవలనఁ దెలిసికొనవలసియున్నది. ఎట్టిపుత్త్రుఁడైనను క్రీస్తుశకము ౧౩౧౩ వ సంవత్సరప్రాంతమున ములికినాడు గండికోటసీమలను బరిపాలనము సేయుచుండె నని యాప్రదేశములోని వాని శాసనములే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి.

ప్రతాపరుద్రుఁడు పాండ్యరాజులను జయించుట.

మహమ్మదీయులు ప్రతాపరుద్రునిపై దండెత్తి వచ్చినా రనియు, ప్రతాపరుద్రుఁడు శత్రువులతోఁ బోరాడలేక సంధిచేసికొన్నాఁ డనియు విన్నతోడనే పూర్వవైరమును మనస్సునం దుంచుకొన్న వీరపాండ్య విక్రమపాండ్యసుందరపాండ్య కులశేఖరపాండ్య పరాక్రమపాండ్యులను నేవురైదుగురు పాండ్యరాజులు కాంచీపురమును ముట్టడించి చోడరాజైన మనుమగండ గోపాలుని నచటి నుండి పాఱఁద్రోలి యాపట్టణ మాక్రమించుకొనిరి. మనుమగండగోపాలుఁడు ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికిఁ గప్పము చెల్లించు సామంతప్రభువు గావున ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి పక్షమున నతని మహామంత్రులలో నొక్కఁడును, ప్రతినిధి పాలకుఁడును సైన్యాధ్యక్షుఁడు నగు ముప్పిడి నాయకుఁడను ఖమ్మసేనాని పద్మనాయక వీరుఁడైన రేచెర్ల యెఱ్ఱదాచానాయని పాండ్యులమీఁదికిఁ బంపించెను. ఎఱ్ఱదాచానాయఁడు కాంచీపురసామీప్యమునఁ బాండ్యులతో ఘోరయుద్ధముచేసి వారలను జయించి గజతురగచ్ఛత్రచామరాందోళికాదులు పెక్కులు గ్రహించుటయేగాక శోభాయమానమగు నలుచేతివెడల్పుగల యొకగొప్పపచ్చను ఒకస్వర్ణమయసింహాసనమును దీసికొని వచ్చి తాను దెచ్చిన ధనకనకవస్తువాహనాదులు నమూల్యరత్నాదులును ప్రతాపరుద్రునకు సమర్పించెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు మెచ్చి వానికి “పంచ

పాండ్యదళవిభాళ" "కంచికవాటచూరకార" అనుబిరుదములకో సంగతము! ఇతఁడు పాండ్యరాజును జయించినట్లు సింగభూపాలీయ మను గ్రంథమునందలి యీక్రింది శ్లోకమువలనం గూడ దెలియుచున్నది.

శ్లో. యః స్వాసిధారామార్గేణ దుర్గేణాపి రణాఙ్గణే
పాండ్యరాజగజానీకా జ్జయలక్ష్మీ ముపాగతా.
ఖడ్గధారాయాం తస్మి న్భవతి శ్రీ గణపతిస్థిరా
భూ రభూ త్కారిణీ యశ్చ దుష్టరాజగజాంకుశా."

మఱియు శ్రీవేంకటగిరివారి వంశావళియందు.

"క. వెలయఁ బ్రతాపరుద్రవిభు వీరభటావళి చూడ వాజిలో
బలమునఁ గుంత మందుకొని చయ్యన వచ్చి గజంబు నూర్చి దో
ర్బల మధికంబుగా నెగడఁ బైకొని తా జయలక్ష్మి చేకొనన్
గలిచెను పాండ్యరాజగజకేసరి దాచయశౌరి పాండ్యులన్."

అని వ్రాయఁబడిన పద్యమువలనను రేచెర్లదాచానాయఁడు పాండ్యులను జయించె ననుట ధ్రువపడుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుని పేరిటి శాసన మొకటి తిరుచునాపల్లిలో జంబుకేశ్వరాలయములో నుండుటచేత నీదండయాత్రలోఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు కూడ నుండెనేమో యని సందియము కలుగుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుఁడు స్వయముగా దక్షిణదిగ్విజయయాత్ర చేసినను చేయకపోయినను ఇతఁడు సైన్యముల నంపి పాండ్యులను జయించినది వాస్తవమను టకు సందియము లేదు.

ముప్పిడినాయకుఁడు రవివర్మను జయించుట.

విక్రమసింహపురాధిపతి యైన నల్లసిద్ధిరాజునకు జ్యేష్ఠకుమారుఁ డైన మనుమగండ గోపాలదేవ చోడ మహారాజు కాకతీయ సైన్యాధిపతుల సాహాయ్యముతోఁ గాంచీపురమును మరల స్వాధీనముచేసికొని పరిపాలనము

సేయుచుండఁగాఁ బరాభూతు లయిన పాండ్యరాజకుమారులకు తోడుచేసి కొని కేరళదేశాధీశ్వరుండైన రవివర్మ క్రీ. శ. ౧౩౧౩-౧౪-వ సంవత్సరమునఁ గాంచీపురమును రెండవమారు ముట్టడించి మనుమగండగోపాలునిఁ బాఱఁ ద్రోలి రాజ్య మాక్రమించుకొని కాంచీపురమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఈవృత్తాంతమును విని ప్రతాపరుద్రుని మహాప్రధానులలో నొక్కఁ డగు ముప్పిడినాయకుఁడు దాక్షిణాత్యులను కాంచీపురమునుండి తఱుమఁగొట్టు టకై నియోగింపఁబడియెను. ఈముప్పిడినాయకుని తండ్రి నాగినాయఁ డనియు, తల్లి గంగసానమ్మ యనియు, కందుకూరు సీమలోని గుడ్లూరు నీలకంఠేశ్వర స్వామివారి యాలయసమీపమునం బడి యున్న యొక శిలాశాసనముం బట్టి దెలియుచున్నది. ఈసీమయం దితని దానశాసనము లనేకములు గలవు. ఈకమ్మసేనాధిపతి యైన ముప్పిడినాయకుఁడు కాంచీపురమును ముట్టడించి పాండ్యకేరళులతోడ ఘోరయుద్ధము చేసి రవివర్మ యాదిగాఁ గల రాజకుమారవర్గమును బాఱఁద్రోలి కాంచీపురమునం బ్రవేశించి మానవీరుని పట్టాభిషిక్తుని గావించెను. శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మనుమగండ గోపాలదేవ చోడమహారాజే మానవీరుఁ డని పేర్కొనం బడియె నని తోఁచుచున్నది. కాంచీపురము కొంతకాలమునుండి విక్రమసింహ (నెల్లూరు) పురాధిపతు లయిన తెలుఁగుచోడులచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండుటచేత మానవీరుఁడు తెలుఁగు చోడులలోని వాఁడుగానే పరిగణింపఁ బడవలయును. ముప్పిడినాయకుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౧౭ వ సంవత్సరము జూను నెల ౧౧వ తేదిని మానవీరునికి పట్టబంధమును గావించి సింహాసన మెక్కించి ౧౬ వ తేదిని కాంచీపురములో నున్నట్టి అరుళాల పెరుమాళ్ల దేవాలయమునకు దానధర్మములను గావించి శాసనము వ్రాయించెను. పెయ్యూర్యరు కొట్టమునాటిలో "అయిరచేరి గుమ్మడిపూఁడి పాలెములతో పెయ్యూర్యరు గ్రామములనను, కచ్చియూరు నాటిలోని పాండైనొక్క మను గ్రామములను వచ్చిడి

సంవత్సరఫాదాయము ౧౦౦౨ గాడగోపాల మాడలలోను ౨౪౦ మాడలు శేగవతీనదికి దక్షిణపుటొడ్డున నొక పుష్పోద్యానవనమును నిర్మించి నానా విధ ఫలపుష్పజాతి వృక్షములను నాటుటకును, దాని సంరక్షణముచేసెడి నౌకరుల జీతముకొఱకును, ౩౬౦ మాడలు దేవుని నిత్యకైంకర్యాదుల కొఱకును, ౩౮౨ మండపము లాదిగాఁ గట్టడములకొఱకును వినియోగించు నిమిత్తము దానశాసనమును లిఖించెను. ఈ శాసనమునుబట్టి కాంచీపురము గూడ నాంధ్రసామ్రాజ్యమునఁ జేరియున్నదని విస్పష్టమగుచున్నది.[1]

అల్లా ఉద్దీను మరణము, ఢిల్లీలో అల్లకల్లోలములు,

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రలు ముగించి దేశమున శాంతి నెలకొలిపి రామరాజ్యముగ నాంధ్రసామ్రాజ్యమును బరిపాలనము సేయుచుండెను. అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి సైన్యాధ్యక్షుఁడైన మలిక్ కాఫరు నెడ పక్షపాతమును జూపుచు మిక్కిలి యనురాగము గలిగి యుండుటచేత నీతని యెడ ననేకుల కసూయ జనించెను. చక్రవర్తికిని వాని భార్యాపుత్త్రులకును బలవద్విరోధ మేర్పడియెను. మలిక్ కాఫర్ వారలనుబట్టి చెఱలోఁ బెట్టెను. ఘూర్జరము చక్రవర్తియధికారమును దిరస్కరించెను. చితోడ్ గడ యను రాజపుత్త్రసంస్థానము స్వాతంత్ర్యము నొందెను. దేవగిరిలో రామచంద్రదేవుఁడు వాని కుమారుఁడు శంకరదేవుఁడు మరణమునొందిన తరువాత రామదేవుని యల్లుఁడగు హరిపాలదేవుఁడు మహారాష్ట్రమునుండి తురుష్కులను దఱిమెను. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి మరలఁ బుంజుకొని బలవంతుఁడై తనతో సమానుఁడై యొప్పుచుండెను. ఈసమాచారములను విని ఢిల్లీచక్రవర్తి దుఃఖముతోఁ గ్రుంగి చేయునది లేక వ్యాధిగ్రస్తుఁడై యుండ విషప్రయోగ

1. Epigraphia Indica, Vol. VII. No. 18. Arulala perumal Inscription of the Time of Prataparudra.

మును జేసి మలిక్ కాఫుర్ తన ప్రభువును జంపించెనని చెప్పుదురు. అల్లా ఉద్దీను క్రీ. శ. ౧౩౧౬ లో జనిపోయెను. అల్లాఉద్దీను చనిపోయినపోడతఁ డతని పెద్దకుమారుని కన్నుల నూడఁబెఱికి వానిఁ జెఱ నుంచి యాతని తమ్ముఁ డేడేఁడ్లవాఁ డొకఁ డుండఁగా వానికిఁ బట్టము గట్టి తానే పరిపాలనము సేయఁ బ్రారంభించెను. కాని వాని పరిపాలన మొల్లక వాని సేవకులే వానిని మట్టు పెట్టిరి. అల్లాఉద్దీనుని నాలుగవకుమారుఁడు ముబారిక్ అనువాఁడు క్రూరుఁడై తనసోదరుల నందఱను జంపి పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు ౧౩౧౮ వ సంవత్సరమున మహారాష్ట్రదేశముపై దండెత్తివచ్చి దేవగిరిదుర్గమును ముట్టడించి హరిపాలదేవునిఁ బట్టికొని మహాక్రూరుఁడై బ్రదికియుండఁగానే వాని చర్మ మొలిపించి చంపించి యా రాజ్యమును దనసామ్రాజ్యములోఁ గలుపుకొనియెను. ఢిల్లీనగరమునఁ బ్రవేశింపఁగానే ఖుస్రూ యను వాని సేనాధిపతి యా నీచునిఁ దల నఱికివైచి తాను రాజ్యారూఢుఁ డయ్యెను. ఈ ఖుస్రూ యను వాఁడు ప్రచ్ఛన్న వేషములోనున్న హిందు వగుటచేతఁ దురుష్కుల ద్వేషింప నారంభించెను.

అతని యనుయాయు లందఱును ఢిల్లీనగరములోని మసీదులలో విగ్రహములను బ్రతిష్ఠింపసాగిరి. ఢిల్లీనగర మంతయు నల్లకల్లోలముగా నుండెను. ఆసమయమునఁ బంజాబుదేశమునకు సుబాదారుగా నున్న గజీబేగుతుఘ్లక్ అనువాఁడు వచ్చి ఖుస్రూను జంపి ఢిల్లీస్వాధీనముఁ జేసికొని గ్యాసుద్దీను అను పేరు పెట్టుకొని రాజ్యపరిపాలనము చేయఁ బ్రారంభించెను.

భాషాభివృద్ధి.

ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యాబాల్యకవితారసజ్ఞుఁడును, విద్వద్గోష్ఠీప్రియుండును నగుటచేతఁ దనయాస్థానమున విద్వన్మహాకవుల ననేకులను నిలిపి పోషింపుచువచ్చెను. అట్టివారిలో విద్యానాథ మహాకవి యగ్రగణ్యుండని చెప్పందగును. అమ్మహాకవి ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణం బను అలంకార

శాస్త్రమును రచించి యాదవచక్రవర్తి కంకితము చేసెను. రుద్రభట్టను మహాభాషా విద్వాంసుడు సంస్కృత కర్ణాటక భాషలయందుఁ బెక్కుగ్రంథములను రచించెను. త్రిపురాంతకకవి సంస్కృతాంధ్రముల ననేకగ్రంథములను రచించెను. ఇతఁడు శ్రీరామాభిరామ మను వీధినాటకమును సంస్కృతమున రచింప దానిని శ్రీనాథ మహాకవి వల్లభామాత్యుని పేరితోఁ దెనిఁగించి శ్రీరామాభిరామ మని పేరు పెట్టెను. ఈగ్రంథమునుండి యనేకపద్యముల నుదాహరించియే యున్నాను. ఇతనికాలమున మారనకవి మార్కండేయపురాణమును రచించి యితని మంత్రులలో నొకఁడగు గన్నమంత్రికి నంకితము చేసెను. భాస్కరకవి దళగతు లను రామాయణమును రచించి యితని సైన్యాధిపతులలో నొకఁడగు సాహిణిమారుని కంకితము చేసెను. మంచనకవి కేయూరబాహుచరిత్రమును రచించి నండూరిగుండనామాత్యుని కంకితము చేసెను. శివదేవయ్య యను ప్రధాని మంత్రి శివతత్త్వసారమను గ్రంథమును రచించెను. ఇంకను శైవులనేకులు శైవగ్రంథములను రచించి యుండిరి. కావున నీచక్రవర్తి పరిపాలనకాలమున సంస్కృతాంధ్రభాషలు రెండును వర్ధిల్లిన వని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

పరిపాలన వివరణము.

ఈతని ప్రభుత్వకాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము రాష్ట్రములుగను, విషయములుగను, నాడులుగను, సీమలుగను విభాగింపఁబడి నియమితాధికారులచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండెను. ఆకాలమున డెబ్బదిరెండు నియోగములు (Departments.) కల వనియు, వానిని విచారించు నధికారులు గల రనియు గంగయ సాహిణింగూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాడను. దానింబట్టియే పరిపాలనము కగడుగా నుండె నని తేటపడఁగలదుఁ రాజప్రతినిధులు, మండలాధికారులు, సైన్యాధిపతు లొకచోటనుండి మఱియొకచోటికి మార్పఁబడుచుండి రని వారిశాసనములు వేర్వేరుకాలముల

వేనవేలు దేశములందు గావంబడుచుండె యుండుననె నిశ్చయముగాఁ జెప్ప వచ్చును. రాజకీయాధికారు లెల్లరును శాఖాభేదములచేతను మతభేదముల చేతను వేఱుపడియున్నను చక్రవర్తియాజ్ఞ సుగ్రీవాజ్ఞగా శిరమున వహింపఁ బడుచుండెను. చక్కని శాంతి నెలకొనియెను. వాణిజ్యము విదేశములతోడ దినదినప్రవర్ధమానమై యతిశయించుచుండెను. వేయేల? ఈతనిపాలనమున నాంధ్రుల ప్రతిభావిశేషము విదేశములందు వేనోళ్లఁ గొనియాడఁబడుచు ఢిల్లీ చక్రవర్తులకు పక్కలోని బల్లెమై నిదుర పట్టనీయక భయంకరమై యొప్పు చుండెను.

ఇతరప్రసిద్ధ సేనానాయకులు.

కలియుగవీరభద్రుఁ డని బిరుదు గాంచిన దేవరినాయనింగారు పల్నాటి యందును, సోమయ వెంకయసాహిణింగారు వెలనాటియందును, కామయ బొప్పనింగారు కమ్మనాటియందును, పోతయసాహిణింగారు పాకనాటి యందును ప్రతాపరుద్రుని కడపటికాలమున నర్ధకాగపదవులను వహించి ప్రసిద్ధికెక్కియుండిరి. వీరిశాసనము లాయానాడులలోఁ గనుపట్టుచున్నది.

రాజ్యవిస్తారము.

తూర్పున సముద్రమువఱ్ఱుగా దక్షిణమునఁ గాంచీపురముఁ జేర్చుకొని యుత్తరమునఁ గళింగదేశములోని సింహాచలపర్యంతమును పశ్చిమంబునఁ గల్యాణకటకమువఱకును ప్రతాపరుద్రుని సామ్రాజ్యము విస్తరించియుండెనని చెప్పవచ్చును. అనఁగా నిప్పటి నిజాము రాజ్యములోఁ బదింటఁ దొమ్మిదిభాగము లును, విశాఖపట్టణముజిల్లాలోని సింహాచలమునకు దిగువభాగమును, గోదా వరి, కృష్ణ, గుంటూరు, నెల్లూరు, చెంగలుపట్టు, చిత్తూరు, కడప, అనంత పురము జిల్లాలోని యుత్తరభాగము, బళ్లారిజిల్లాలోని పశ్చిమభాగము, కందనూలుజిల్లాయును చేరియున్నదని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పఁదగును.

ఆంధ్రులు మహమ్మదీయుల నోడించుట.

గ్యాస్ ఉద్దీన్ తుమ్లఖ్ ఢిల్లీనగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైన వెనుక మంగోలియాజాతివా రయిన మొగలులవలననే యుపద్రవముఁ గలుగకుండ పరిహద్దుప్రాంతముల సైన్యములను నిలిపి చక్కనికట్టుబాటుల నేర్పఱచి తన దృష్టినంతయు దక్షిణాపథము వంకకుఁ ద్రిప్పెను. తనకుఁ బ్రక్కలో బల్లెముగా నుండిన ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తియొక్క పరాక్రమమును గూర్చిన కథలు ఢిల్లీచక్రవర్తికి వినవచ్చుచుండెను. ఎందరెందరో రాజు లాయాంధ్రచక్రవర్తియెడ నసూయామాత్సర్యగ్రస్తులై యున్నారని గూడ నాతఁడు దెలిసికొనియెను. ప్రతాపరుద్రుని యాస్థానమున నుండు సేనాపతులలో పద్మనాయకులకును దక్షిణ శాఖలవారలకును వైషమ్యములు వెలసియున్నవనియు నిది దండయాత్రకు ననుకూలసమయ మనియు నేకశిలానగరమునుండియు, దేవగిరినుండియు ప్రతాపరుద్రుని శత్రువులవలన సమాచారము లంపఁబడెనని కూడ వదంతులు గలవు. ఇంతకన్న మంచిసమయము దొరకదని ఢిల్లీచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౩౨౨ వ సంవత్సరమున తన జ్యేష్ఠకుమారుఁడైన అలూఫ్‌ఖానుని బదివేల గుఱ్ఱపుదళమును లక్షకాల్బలము నిచ్చి యాంధ్రదేశము మీఁదికిఁ బంపెను. ఈయులూఫ్‌ఖానునియొక్క నిజమైన నామము మలిక్‌ఫకీరుద్దీన్ జూనా యని. ఈదండయాత్రలో అలూఫ్‌ఖానుని వెంబడించి వచ్చిన సైన్యములు చెందేరి, బుదావూన్, మాల్వా యను ప్రదేశములం బ్రసిద్ధికెక్కినవై యున్నవి. ఇట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన సైన్యముతోడ శత్రుదేశములఁ గొల్లగొనుచు నాంధ్రదేశముఁ బ్రవేశించినతోడనే ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యించుకయుఁ జలింపక యాంధ్రసామ్రాజ్యమున మిక్కిలి పేరుపోసిన సేనానులవీరుల నెదుర్కొనఁ బంపెను. అప్పు డుభయపక్షములవారికిని ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. ఆంధ్రుల గుఱ్ఱపుదళముకంటెను తురుష్కుల గుఱ్ఱపుదళము బలాఢ్యమైనదియు నధికసంఖ్య కలదియు నగుటచేత తుట్టతుదకు నాంధ్రులు పట్టు

బయల శత్రువుల నెదుర్కొనుటకంటె దుర్గములోనుండి యెదిరించుట యుక్తమని తలంచి వెనుకకు మరలి యేకశిలానగరదుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. మహమ్మదీయు లుత్సాహపూరితులై యేకశిలానగరదుర్గమును ముట్టడించిరి. ఇట్లు మాసములకొలఁది ముట్టడి సాగించిమహమ్మదీయులు తెంపఱులైపోరాడ నాంధ్రపురుషసింహులును ప్రాణంబులు తృణప్రాయంబులుగా నెంచి శత్రువులు సయితము వేనోళ్లఁ గీర్తించునటుల నద్భుతపరాక్రమమును జూపి యుద్ధముసేయుచుండిరి. ఉభయపక్షములయందును వేలకొలఁది సైనికులు నాశనమైరి. ఉభయపక్షములను సేనాపతు లనేకులు వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనిరి. దుర్గముమాత్రము శత్రువులయాధీనము కాలేదు. మహమ్మదీయ సైనికులకుత్సాహము తగ్గెను. వేలకొలఁదిసైన్యము నాశనమైనను కోటగోడ రవంత పెల్లయిన నూడిపడక దృఢముగానుండెను. అక్కాలము మండువేసవికాలమగుటచేత ప్రచండములయిన వేడిగాడ్పులు వీవఁదొడంగెను. అనేకులు వడగొట్టువడి ప్రాణములఁ గోల్పోవుచుండిరి. కలరా మున్నగు వ్యాధులు శత్రువులఁ బీడింపఁ దొడంగెను. మహమ్మదీయ సైనికులకుఁ బిత్తికతనము హెచ్చి ముట్టడిమాని స్వదేశమునకు మరలిపోవఁ దలంపుగలిగెను. తురుష్కస్కంధావారమున భీత్యావహము లగు వదంతులు వ్యాపింపఁ జేయబడుచుండెను. అదివఱకు నెలనుండి ఢిల్లీసమాచారములు తెలియకుండుటచేత అలూఫ్‌ఖాను మిత్రులును, డెమాస్కస్ పురవాసియైన షెకుజదా యను వాఁడును, ఓబీ దను ప్రసిద్ధకవిశిఖామణియును, ఢిల్లీచక్రవర్తియైన గ్యాసుద్దీనుతుఘ్లకు మరణముఁ జెందెననియు, ఢిల్లీనగరమున విప్లవము సంభవించెననియు వదంతులఁ బుట్టించిరి. అంతటితోఁ దృప్తిసెందక ముద్రాధికారియైన మలిక్‌కాఫుర్, మఱియొక యధికారియైన మలిక్‌తుగ్గే యనువారల కడకుఁబోయి ఢిల్లీసమాచారములఁ జెప్పిరి. మఱియు సింహాసనమునై తనకుంగల హక్కును వారు నిరాకరింపవచ్చునని సంశయించుచు అలూఫ్‌ఖాను తమ్ముఁ విడిచిపోవ నిశ్చ

యుంచినాఁడని చెప్పిరి. ఈ యసత్యవాక్యములను విశ్వసించి యానేనాధిపతులు తమతమ యనుచరులతో రాత్రియే స్కంధావారమును విడిచి తొలఁగి పోయిరి. ఇట్లు తనవారు కొందఱు తన్ను విడిచిపోవుటచేత అలాఫ్ ఖాను ముట్టడి మానుకొని దేవగిరికిఁ బాఱిపోయెను. ఆంధ్రుల గుఱ్ఱపుదళము వెంబడించివచ్చి పైఁబడి వేలకొలఁది శత్రుసైన్యంబును నఱికివైచెను. అలాప్ ఖాను దేవగిరి చేరిన తరువాత ఢిల్లీసమాచారములను గూర్చిన వదంతులు పుట్టినవని తెలిసికొని మిక్కిలి దుఃఖించెను. చెదరిపోయిన సైనికులఁ జేర్చుకొనుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండెను. అలాఫుఖాను విడిచిపోయిన మహమ్మదీయ సేనాధిపతులు మార్గమధ్యమున నాంధ్రులచే మార్కొనఁబడి యనేకులు సంహరింపఁబడిరి. ఆంధ్రసైనికులు శత్రువులయొక్క యేనుఁగులను గుఱ్ఱములను, ఒంటెలను సర్వస్వమును సంగ్రహించుకొని పోయిరి. మలిక్ తైమూరు తుగ్గీను అను మహమ్మదీయ సేనాపతు లిరువురు ప్రాణములం గోల్పోయిరి. మొదటివాఁడొక యాంధ్రసైన్యాధిపతిచేఁ జెఱఁబెట్టఁబడి యాచెఱలోనే మృతినొందెను. రెండవవాఁడు నఱికివేయఁబడియెను. "మల్లిక్ గూల్ ఆఫ్ఘుక్, మల్లిక్ కాఫుర్" అను వారలనిరువురను తమసైనికులే చెఱఁగొని దేవగిరికిఁ దీసికొని పోయిరి. అప్పుడు వీరలదుష్ట ప్రవర్తనమునుగూర్చి విచారణజరిగి ద్రోహము చేసిన వారిని కనిపట్టి వారిని ఢిల్లీనగరమునకుఁ బంపించిరి. ఈ యధికారులు ఢిల్లీనగరము ప్రవేశించినతోడనే బాదుషా "పరిహాసమునకైన బ్రదికియుండఁగానే నన్ను పాతిపెట్టినారు గనుక బ్రదికియుండఁగానే వీరిని నేను పాతిపెట్టించుచున్నా" నని చెప్పి యాయధికారుల నందఱను ప్రాణములతోఁ బాతిపెట్టించెను.

అలాఫుఖాను దేవగిరినుండి ఢిల్లీనగరమును జేరునప్పటికి వానితోఁ గూడ నున్నది మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళముమాత్రమే. ఇట్టి మహాపరాభవమునకుఁ జక్రవర్తియు, వానితోపాటు మహమ్మదీయ ప్రపంచమును మిక్కిలిగ

దుఃఖించిరి. ఇట్టి పరిభవమును దురుష్కులంతకుఁ బూర్వమెన్నఁడనుభవించి యుండలేదు.

తురుష్కుల కడపటిదండయాత్ర.

ఇట్టి పరిభవమును భరియింపఁజాలక చక్రవర్తి యాగ్రహ మహోగ్రుఁడై యెట్లయినఁ బగదీర్చుకొనవలయునని సంకల్పించి రెండుమాసములలో సైన్యమును సమకూర్చించి అలూఫ్ఖానుకే మరల నాంధ్రదేశముమీఁదికి నంపించెను. ఇంతత్వరలో తురుష్కులు మరలదాడివెడలివత్తురని యాంధ్రులు తలంచి సిద్ధముగనుండలేదు. ప్రసిద్ధ సేనానాయకులు కొందఱింతకుఁ యుద్ధమున మరణముఁజెంది యుండుటచేత సైన్యములోఁ గ్రొత్తమార్పులను జేయవలసి యుండెను. అట్టిమార్పులు చేసికొనుటకు కాలావకాశము లేకపోయినది. కాలము మీఱి వచ్చినప్పు డెవ్వరును జేయునది యుండదు. కాకతీయ సామ్రాజ్యము భగ్నముగు కాలము సంభవించెను. ఈశ్వరాజ్ఞ నెవ్వరు గడవ నేర్తురు? కమ్మవారికిని పద్మనాయక వెలమలకును అంతః కలహములు మెండయ్యెను. అయినను నెల్లశాఖలవారును స్వామిభక్తిపరాయణులై యొప్పియుండిరి. మొఱకులగు తురకలు ధైర్యసాహసములు మెప్పిరి గొన బీదరు (విదర్భపురము) దుర్గమును ముట్టడించి వశము చేసికొని క్రమముగా రాజధానీనగరమును ముట్టడించిరి. పూర్వమువలెనే యాంధ్రులు మొక్కవోని పౌరుషముతోఁ దురుష్కులను మార్కొని ఘోరసంగ్రామము గావించిరి. మహమ్మదీయులు పెక్కుదినములు ముట్టడివేసి చలముపట్టి సాధించి కోట బ్రద్దలుచేసికొనిపోయి 'హుజ్జాహుజ్ ఖుజ్జాఖుజ్' అను భీకరధ్వని సెలంగ నాంధ్రవీరులతోఁ బిశాచములరీతి హోరాహోరిఁ బోరాడి యెట్టకేలకు సంకుల సమరంబునఁ బ్రతాపరుద్రునిం బట్టుకొనిరి. అతని బడి పింప పద్మనాయకులు, కమ్మవారు, రెడ్డినాయకులు, రాచవారు ప్రయత్ని

ధైర్యముతోఁ బోరాడిరి గాని యందఱును రణభూమికి దేహములర్పించు కొని వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనవలసినవా రయిరి. రాజ్యలక్ష్మి కాకతీయులను విడనాడిపోయెను. దైవబలము లేని వట్టిపౌరుషముతో నేమి ప్రయోజనము. శత్రువులు ప్రతాపరుద్రుని కుటుంబ సహితముగా కదర్ ఖాన్, ఖ్వాజాహాజీ అను వారివెంట ఢిల్లీనగరమునకుఁ బంపెననియు, అచ్చటివారు పరమానంద మగ్నులై మహోత్సవము గావించిరనియు మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు కొందఱు వ్రాసియున్నారు. కాని యదియంతగా విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గనఁబడదు. ఏకశిలానగరము మహమ్మదీయుల వశమయ్యెను. అమ్మహానగరమునకు సులతానుపురమని అలూఫఖాను పేరుపెట్టెను. ప్రతాపరుద్రుని చెఱనుండి ఢిల్లీచక్రవర్తి విడిపించెనని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియుండలేదు. గాని హిందువుల గాథలుమాత్రము ప్రతాపరుద్రుఁడు కారాగృహ విముక్తుఁడై వచ్చి గోదావరీతీరమునఁ దపస్సు చేసి కొనుచుండి మరణముఁ జెందెనని చెప్పుచున్నవి. ఈతని కారావిమోచనమును గూర్చి యొకచిత్రమైన కథ కలదు. ప్రతాపరుద్రుని బ్రాహ్మణ మంత్రియగు యుగంధరుఁడను వాఁడు పిచ్చివాని వేషమును ధరించి ఢిల్లీనగరమున విహరించుచు చక్రవర్తిని మాయఁ జేసి ప్రతాపరుద్రుని విడిపించుకొని వచ్చెనని చెప్పుదురు. కాని యిదియును విశ్వాసపాత్రమైనది కాదు. ఎందులకన మారనకవి తన మార్కండేయపురాణమునఁ గృతిపతియైన నాగయగన్నమంత్రిని నీతికి యుగంధరునివంటి వాఁడని యభివర్ణించి యుండెను. కనుక యుగంధరుఁ డనువాఁ డెవ్వఁడో ప్రతాపరుద్రునకుఁ బూర్వమునందే ప్రసిద్ధికలిగి యుండవలయును. కాఁబట్టి యీకథ కవికల్పనమై యుండును. ప్రతాపరుద్రుని సేనానాయకులలో నొక్కఁడగు రేచెర్లసింగమనాయుని పుత్రుఁడు అనపోతానాయుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౬౯ వ సంవత్సరములో అయ్యనవోలు దేవస్థానములో వ్రాయించిన శిలాశాసనములో "రాయబందీవిమోచక" యను బిరుదము వహించినటులు

చెప్పఁబడి యున్నది. ఇతఁడు రాయబందీవిమోచకుఁడని చెప్పుట కాధార మేమియును లేదు. ఆకాలమునను నీతఁడు రాయనిరాజ్య మాక్రమించుకొని పరిపాలించుచున్నవాఁడు. కనుక నితఁడు తన తండ్రియైన సింగమనాయఁడు వహించిన "రాయబందీవిమోచక" యను బిరుదమును అనపోతానాయఁడు వహించియుండును. కాఁబట్టి రేచెర్లసింగమనాయఁడు, అతని సోదరులగు పద్మనాయక వీరులు ప్రతాపరుద్రుని ఢిల్లీకిఁ బంపుటకుఁ బూర్వమె శత్రువులను జయించి చెఱనుండి విడిపించి యుండవచ్చును. అట్లు కాదేని ఢిల్లీచక్రవర్తిచేతఁ బడినప్రతాపరుద్రుఁడు బ్రతికి యెట్లు వచ్చును? ప్రతాపరుద్రుని యంతటి వాని చెఱనుండి విడిపించునంతటి యుదారచిత్తుఁడగునేని ఢిల్లీచక్రవర్తి ప్రతాపరుద్రుని సకల రాజ్యమున కభిషిక్తునిఁ గావించియే యుండును. అట్లు జరిగియుండలేదు. కనుక మేము వ్రాసినదే నిజమైయుండవలయును. ప్రతాపరుద్రుఁడు రేచెర్లసింగమనాయఁడు మొదలగు వారివలన చెఱనుండి విముక్తుఁడైనను ఏకశిలానగరము తురుష్కులయధీనమగుటచేత గోదావరీ తీరమున నెక్కడనో నివసించియుండి యత్యల్పకాలములోనే స్వర్గస్థుఁడై యుండునని మేము తలంచుచున్నాము.

ప్రతాపరుద్రుఁడు మరణము నొందిన వెనుక నాంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నమై ఏసైన్యాధిపుని స్వాధీనముం దుండినభాగమున కాసైన్యాధిపుఁడే ప్రభు వని ప్రకటించి యాభాగమును బరిపాలనము జేయుట సంభవించెను. ప్రతాపరుద్రుని ధనాగారాధ్యక్షులగు హరియప్ప, బుక్కప్ప, (హరిహర రాజు, బుక్కరాజు) అను వారు లానెగొందికిఁబోయి తరువాత విజయ నగర సామ్రాజ్యస్థాపకులైరి. రేచెర్లవా రయిన పద్మనాయకులు మహమ్మదీయులతో నేకశిలానగర ప్రాంతదేశమునఁ బెనఁగులాడు చుండిరి. కందుకూరు మొదలుకొని రాజమహేంద్రవరమువఱకును గలదేశమును పంటకులాన్వయు

నైన కర్ణాటకముచేసికొని పరిపాలింపసాగిరి. ఆంధ్రకర్ణాటకు లేకమై క్రీ. శ. ౧౩౪౪ వ సంవత్సరమున మహమ్మదీయులను దఱిమి యేకశిలానగర ప్రాంత ప్రదేశమాక్రమించుకొనువఱకు స్వల్పకాల మాదేశము మహమ్మదీయులచేతనే పరిపాలింపఁబడు చుండెనని తేటపడుచున్నది.

ఇటుతరువాతి వృత్తాంత మాంధ్రులచరిత్రములోని మూఁడవభాగమున సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును.

రెండవ భాగము

సమాప్తము.

ప్ర క ట న లు.

ప్రకటన నియమములు.

1. మాకు 3000 మంది చందాదారులు కలరు. ప్రతి గ్రంథముయొక్క 4000 ల ప్రతులు అచ్చువేయించుచున్నాము. మా గ్రంథములు స్త్రీలు, పురుషులు చదువుదురు. మా పుస్తకములు కొన్ని యూనివర్సిటీ పరీక్షలకు నియమించియున్నారు. కొన్ని పాఠశాలలలో పఠనీయములుగా ఏర్పరచి చదివించుచున్నారు. ఈ గ్రంథమాలకుగల వ్యాపకము మరియే గ్రంథమున్నకును, ఏ గ్రంథమాలకును లేదు. కావున దీనియందు ప్రకటనలు వేయువారికి అత్యంతలాభకారియని మేము వేరుగ వ్రాయనక్కరలేదు.

2. ప్రతిగ్రంథముయొక్క చివర కొన్ని ప్రకటనలు వేయుదురు. ఈ ప్రకటనలు కేవలము భాషావిషయకములు మాత్రమే యయియుండును. మందులు మొదలగునవి మేము ప్రకటించము. ఆంధ్రభాషలోని స్మృతులు, కావ్యములు, నాటకములు, నవలలు, ప్రహసనములు, దేశచరిత్రలు, వారపత్రికలు, పక్షపత్రికలు, మాసపత్రికలు మొదలగు వానినిగురించి ఏమి తెలిసికొనవలసివచ్చినను, ఒక్కచోట చప్పున కనుపడునటుల చేయఁదలచినారము. కావున గ్రంథకర్తలు, పత్రికాధిపతులు తమ తమ గ్రంథములును, పత్రికలును, ఇందు ప్రకటించి ఎక్కువలాభమును బడయుదురని నమ్ముచున్నాము.

3. మా ప్రకటనల తమ పత్రికలో వేయు పత్రికాధిపతుల ప్రకటనలు మా పుస్తకముల చివర నుచితముగా వేయఁగలవారము.

4. ఇతరులు ఒకసారి ఒకపుట ప్రకటన వేయుటకు రు. 10-0-0లు ఈయవలెను. అరపుటకు 6-0-0 లు. ఒక్కసారి నాలుగుపుటలు వేయువారికి రేటు తగ్గింపఁబడును. అరపుటకన్న తక్కువ ప్రకటన తీసికొనఁబడదు.

5. మాకు ప్రతిదినము క్రొత్తక్రొత్త చందాదారులు వచ్చుచున్నందునను, మా గ్రంథములు ఆంధ్రభాషలో శాశ్వతముగ నుండునవి గనుకను ఇందొకసారి ప్రకటన వచ్చినయెడల అది భాషలో శాశ్వతముగనుండును. వారపత్రికల, మాసపత్రికలవలె అప్పుడు మాత్రము చదివి ఆవల, బారవేయునట్టివి మా గ్రంథములు కావు. గనుక వీనియందు ప్రకటనలు వేయువారికి మిక్కిలి లాభముండునని చెప్పవచ్చును.

మేనేజరు, విజ్ఞానచంద్రిక,
చింతాద్రిపేట–మద్రాసు

A NEGLECTED EMPEROR-POET

(A Critical Review of Amuktamalyada on modern lines.)

BY

G. HARISARVOTTAMA RAU M. A.
with an introduction

BY

P. RAMARAYANINGAR M. A. F. M. U.

PRICE 0-8-0.

A right estimate of Krishna Devaraya as a poet.—The only book of its kind in the market. Most highly appreciated by eminent Scholars.

అపూర్వము!   అమ్ముడౌచున్నది!!   హాస్యరసప్రధానము!!!

చంద్రరేఖా విలాపము

కూచిమంచి జగ్గకవి ప్రణీతము.

సుప్రసిద్ధమై, సలక్షణమై, చరిత్రాత్మకమై, నీతిబోధకమై, శృంగార రసప్రధానమై విలసిల్లునట్టి కావ్యప్రబంధమాంధ్రమున లేదు. "తత్కృతికి సమముగాఁ గృతి సేసినవారలును జెప్పఁజాలరిది చిరుదము' అని కవియే దీనిని గూర్చి వ్రాసికొని యున్నాఁడు. కనుక నే ఇది ప్రకటింపఁబడలేదు. గ్రంథకర్త సుభద్రాపరిణయాద్యనేక కావ్యములు రచించిన సుప్రసిద్ధుఁడు; విశేషించి జగద్వ్యాఖ్యాతుఁడగు తిమ్మకవిసార్వభౌముని తమ్ముఁడు. ఇందుయసభ్యభాగములు రసభంగము కాకుండ సవరించి పీ. పీ. బ్రౌన్ దొరగారి యమూల్యటీకతో కూడ దీని నీజానెలలో ప్రచురించెదము. అంచెకూలి గాక ప్రతికి దీని వెల రు 1-0-0. పది ప్రతులను కొనువారికొకటి యుచితముగా నీయఁబడును. కావలసినవారు ముందే రిజస్టరు చేయించుకొనుట మంచిది.

మాయొద్ద నీ క్రింది గ్రంథములుకూడ వెలకు దొరకును.

1. నీతికథాసంగ్రహము	రు. 0-4-0
2. అపూర్వసంఘసంస్కరణము. (అచ్చులోనున్నది.)	0-2-0
3. కవిగోష్ఠ్యాయనము.	0-1-0

గ్రంథసంపాదకుడు: కాళ్లకూరి గోపాలరావు 4 ఆచారప్పన్ లేన్ జార్జిటౌన్, మద్రాసు.

కుమారసంభవము.

(అచ్చుపడని ప్రబంధము)

ఇది నన్నెచోడకవిరాజవిరచితము. శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవి, ఎం. ఏ గారిచే సంపాదితము. ఇందలి వర్ణనలు, భావములు, శైలి యపూర్వములు. ఈకవి తొమ్మిదవశతాబ్దమందనగా నన్నయభట్టారకునకు పూర్వమందలి వాఁడని సంపాదకుల యభిప్రాయము. వెల రు 1—0—0

సత్యావిజయము.

శ్రీసత్యహరిశ్చంద్రునిచరిత్రను వర్ణించెడి అచ్చతెలుగు ప్రౌఢకావ్యము. పండితులు, పత్రికాధిపతు లనేకులు దీనిని మెచ్చుకొని యున్నారు. శ్రీయుత ఐ. పార్థసారథిశాస్త్రిగారిచే రచింపఁబడినది. వెల రు 0—12—0లు

ఈ గ్రంథకర్తచే రచింపఁబడిన యితర గ్రంథములు.

కుమారనీతిరత్నావళి	...	...	0—1—0
కుమారశతకము	...	...	0—0—6
నమ్మాళ్వారుచరిత్ర	...	...	0—0—6

చిరునామా:—

విజ్ఞానచంద్రికా బుక్కు-డిపో

చింతాద్రిపేట మద్రాసు.

చలిజ్వరము.

విషజ్వరమనియు, శీతజ్వరమనియు, మలేరియాయనియు నామాంతరములుగల ఈవ్యాధినిగూర్చిన సకలాంశములు సులభముగ బోధపడులాగున చక్కనిశైలిని, సుప్రసిద్ధులును, శస్త్రశాస్త్ర వైద్యశాస్త్ర విశారదులును అగు డాక్టరు ఆచంట లక్ష్మీపతి, బి. ఏ. ఎం. బి. సి. ఎంగారిచే వ్రాయబడినది. ఇందు జ్వరమువచ్చు విధము, దానికారణములు, గుణములు, అడ్డగించుమార్గములు, జ్వరభేదములు, చికిత్స మొదలగు వానిని గూర్చిన యంశములు వివరింపబడినవి. అందరుకొనుటకు వీలగునటుల వెల రు. 0-6-0 లు మాత్రమే యేర్పరుచబడినది.

జీవితచరితావళి

(మొదటిభాగము.)

ఇందు

దేశముకొరకును-సంఘముకొరకును-భాషకొరకును

కృషిసల్పిన

మహనీయులగు

ఉమేశచంద్రబనర్జి-రమేశచంద్రదత్తు

రావిచెట్టు రంగారావు గార్ల

పవిత్రజీవితములు

చక్కని శైలిని వర్ణించబడినవి.

మంచి బైండు. వెల రు. 0-4-0 లు మాత్రమే

విజ్ఞానచంద్రికా బుక్కుడిపో.

చింతాద్రిపేట-మద్రాసు

విజ్ఞానచంద్రికా బుక్ డిపో,

చింతాద్రిపేట, మద్రాసు.

శతకములు.	రూ.	అ.
నరసింహశతకము	0	2
భాస్కరశతకము	0	4
కుమారీశతకము	0	2
వేంకటేశ్వరశతకము	0	2
సూర్యశతకము	0	1
మానసబోధశతకము	0	2
ముకుందశతకము	0	4
భర్తృహరి నీతిశతకము పుష్పగిరితిమ్మకవి.	0	2
సుమతీశతకము (టీక)	0	2
చంద్రశేఖరశతకము	0	1
దాశరథీశతకము	0	4
సర్వేశ్వరశతకము	0	4

నవలలు.		
రాణీసంయుక్త	0	12
విమలాదేవి	1	2
విజావి హో	0	6
కళావతి	0	12
మదాలస	0	10
రాధారాణి	0	4
దుర్గేశనందిని	1	0
లలితచంద్రహాసము	0	14
యుగళాంగుళీయకము	0	8
వసుమతీవసంతము	1	8

	రూ.	అ.
సుక్తిమతి	0	12
మాధవీకంకణము	1	8
అహల్యాబాయి	0	8
రామచంద్రవిజయము	0	8
సౌందర్యతిలక	1	0
తారాబాయి	0	12
చంద్రశేఖరము	0	12

వచనగ్రంధములు.	రు.	అ.
మహాపురుషుల జీవితములు.		
,, మొదటి భాగము	0	12
,, రెండవ ,,	0	10
,, మూడవ ,,	0	12
వినోదములు	0	2
నందచరిత్ర	0	4
వివేకానందజీవితము	0	1
శంకరాచార్యులు	0	2
రామకృష్ణపరమహంస	0	2
అనిబిసంటు	0	1
జపానుచరిత్ర	0	8
బాలగంగాధర తిలక్	0	2
పంచతంత్రము	0	2
వచనభాగవతము 1వ భాగము / వచనభాగవతము 2వ భాగము / ,, 3వ భాగము	1	8
శ్రీకుమారాభ్యుదయవిమర్శనము	0	4

	రూ.	అ.
మనుచరిత్ర పీఠిక పైఖండనము	0	4
స్త్రీవ్రతకథలు 1-వ భాగము	0	6
,, 2-వ భాగము	0	6
ప్రశ్నోత్తర శివకళా విర్భావదీపిక	1	6
యక్షప్రశ్నములపీఠిక	0	4
రావుబహాదూరు వీరేశలింగముగారి స్వీయచరిత్రము.	1	8
B. R. S. కామేశ్వరరావు కృతులు.	0	6½
పర్వతసందర్శనము	0	2
అవతారచరిత్ర	0	5
రసాయనశాస్త్రము	1	4
భౌతికశాస్త్రము	1	8
జంతుశాస్త్రము	0	9
శారీరశాస్త్రము, ఆరోగ్యబోధిని	0	11
సివిక్సు	0	10
విశ్వేశ్వరీయ కృతివిమర్శనము	0	4
హిందూమహాయుగము	1	0
మహమ్మదీయ మహాయుగము	1	12
ఆంధ్రులచరిత్రము	1	4
కన్యాశుల్కము	0	12

నాటకములు.

	రూ.	అ.
మందపాల	0	8
ప్రియదర్శిని	0	4
విచిత్రబిల్హణీయము	0	8
మణిమాల	0	10
చంద్రగుప్త	0	10

సంస్కృత గ్రంథములు.

జ్ఞానవాసిష్ఠము	6	0
సుభాషితమణి కంఠహారము	1	0
కలివిడంబనము	0	4
సౌభాగ్యలక్ష్మి	0	8
విదురమహానీతి	2	0
శైవసిద్ధాంతసంగ్రహము	0	6
బ్రహ్మతర్కస్తవము	1	0
శివకర్ణామృతము	0	8
రామాయణతాత్పర్యసంగ్రహము	0	4
శ్రౌతస్యైవశైవచిహ్నాని	0	8
భగవద్గీతలు (తాత్పర్యసహితము)	0	6
జాతకఫలమణిమంజరి	1	4
పంచరత్నస్తుతి	0	2
శిష్టాస్సర్వేశివం ప్రపన్నాః	0	8
శ్రౌతమేవహిధారణంలింగస్య	0	8
భారతసార సంగ్రహము	0	8
చతుర్వేదతాత్పర్యసంగ్రహము	0	4

విజ్ఞానచంద్రికా బుక్కుడిపో.

చింతాద్రిపేట, మదారాసు.

విజ్ఞానచంద్రికా బుక్కుడిపో.

చింతాద్రిపేట, మద్రాసు.

పద్యకావ్యములు.

	రూ.	అ.
మనుచరిత్రము	2	8
వసుచరిత్రము	2	8
ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వర విజయవిలాసము	2	0
మిత్రవిందా పరిణయము	1	0
చంద్రాంగద చరిత్రము	1	0
యాదవ రాఘవ పాండవీయము	1	0
ద్విరేఫవర్ణదర్పణము	1	0
శ్రీకృష్ణాభ్యుదయము	0	8
త్రైపదేంద్రగురు చరిత్ర శరత్తారావళి	0	8
ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	0	4
సటీక శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్య నిర్వచన కుశచరిత్ర	0	8
ప్రాస్తావిక పద్యావళి	0	8
మనుచరిత్ర ద్విపద	0	4
భోగినీదండకము	0	4
రంగారాయచరిత్ర.డి. నారాయణ కవిప్రణీతము	0	8
ఆముక్తమాల్యద (అట్టబైండు)	2	8

	రూ.	అ.
సగణ భూపాలీయము క్యాలికో బైండు	0	12
రసికజన మనోభిరామము క్యాలికో బైండు	0	12
డిటో అట్టబైండు	0	8
విజయ విలాసము. పేపరు బైండు	0	4
నీలాసుందరీ పరిణయము	0	4
పారిజాతాపహరణము	0	4
కళాపూర్ణోదయము	1	8
ప్రబంధ సంబంధ బంధవిబంధనము	0	4
శృంగారనైషధము పేపరు బైండు	0	10
డిటో అట్టబైండు	1	0
రాఘవ పాండవీయము క్యాలికో బైండు	1	8
ప్రశ్నోత్తర దీపము	0	5
సీమరాణి	0	8
లక్షణాపరిణయము	0	4
కఠోపనిషత్తు	0	2
చంద్రసేనవిజయము	0	2
సుభద్రార్జునీయము	0	12

మానవసేవాకార్యస్థానమున వెలకు దొరకు గ్రంథములు.

రాజమండ్రి.

1. కబీరు.—(ఇందు చరిత్రాంశము వచనముగను, ఉపదేశములు పద్యములుగ నుండును.) అత్తిలి సూర్యనారాయణ గారిచే రచి ర్పు.అ.పై. యింపబడినది. 0-2-0

2. బంగారుకుంప.—నిడదవోలు వేంకటరావుగారిచే రచియింప బడినది. 0-2-8

3. అగ్నిపెట్టెలయంత్రశాల.—కందుల శ్రీమన్నారాయణగారిచే రచి యింపబడినది. 0-4-0

4. లోకపావనశతకము.—(ఇందలి పద్యములు భక్తిరసము నొలి కించును) ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారిచే రచియింపబడినది. 0-2-0

5. కోటిలింగశతకము.—(రామలింగేశశతకము ననుసరించి వ్రాయ బడినది. ఇందలిపద్యములు నీతిని దేశభక్తిని పురికొల్పును.) సత్య వోలు అప్పారావుగారిచే రచియింపబడినది. 0-3-0

6. స్త్రీలయెడ మనము గావించు పంచమహాపాతకములు - నాళము కృష్ణారావుగారిచే రచియింపబడినది 0-1-0

7. వీరమతి.—(వీరరసప్రధానమైన యేడంకముల నాటకము. ఇందు దేశాభిమానము, స్వార్థత్యాగము, స్త్రీసాహసము ప్రదర్శింప బడును) మంగిపూడి వేంకటశర్మ, ముట్నూరి వేంకటసుబ్బా రాయడుగార్లచే రచియింపబడినది. 0-10-0

8. భారతీయసందేశము.—స్వదేశాభిమానమును, విదేశయాత్రవలని ప్రయోజనములను వెల్లడించు నొక భాణము.) కవుకొండల వేంకటరావుగారిచే రచియింపబడినది. 0-1-0

9. భక్తితరంగిణి.—(ఇందు భగవద్భక్తి, దేశభక్తి, మానవసేవ మున్నగువాని గూర్చినపద్యములు గలవు.) 0-2-6

ఆంధ్రభాషాభివర్ధనీ సంఘము.

(లిమిటెడ్) బందరు.

ఆంధ్రభాషయందు, సనాతనాధునికేతిహాసములు, ప్రకృతిశాస్త్రములు, అన్యదేశాదర్శనిక గ్రంథములు, మహాపురుషుల జీవితములు, గణితశాస్త్రములు, రాజనీతిశాస్త్రములు, అర్థికశాస్త్రములు, వృత్తులను, పరిశ్రమలను, వాణిజ్యమును నవీనపువిధమును దెల్పు గ్రంథములు, నవలలు, లేనిలోపమును నివారింపనెంచి రు. 10,000-0-0 మూలధనముతో నీ కంపెని స్థాపింపబడినది.

విక్రయమునకు సిద్ధమయిన గ్రంథములు.

1. భారతధర్మదర్శనము.—(ద్వితీయముద్రణము,) మనోహరాలంకారశోభ యొదవ దేశాభిమానులకు తీయనిపలుకులం జదువరుల నమందానందపయోనిధి నిర్మగ్నచేతస్కులం గావించుచుండును. నిర్మల దేశానురాగమును ప్రబోధించు పద్యకావ్యము, వెల 0-2.0, చందాదారులకు రు. 0-1.6,

3. పీష్వానారాయణరావు వధ.—(ద్వితీయముద్రణము) శోకకరుణాదిరసపూరితంబై చదువరుల మనసుకరగునట్లు చక్కగా వ్రాయబడిన వచనకావ్యము. వెల రు. 0–2–0, చందాదారులకు రు. 0–1–6

7. రామమోహనరాయల చరిత్ర.—నిర్మలబ్రహ్మజ్ఞాన ప్రభాకరోదయంబు గావించి, అనాథలగు యువతులను బట్టి బలవంతముగ గాల్చివేయు "సతి" యను భయంకరాచారంబు నడంచి తనమాతృభూమియగు భరతవర్షంబు నుద్ధరింపదలచి పూర్వమెన్నడు హిందువులెవ్వరును వెళ్ళుటకు సాహసించని ఖండాంతరమున కనేకమాసములు మహార్ణవముపై బయనమొనర్చి యచట మనకొరకనేక యుపన్యాసములనిచ్చి కార్యవిజయము గాంచుకొరకు పాటుపడుచుండిన మహాపురుషుని పూజ్యచారిత్రము. 198 పుటలుగల గ్రంథము, పటముతో వెల రు. 0–12–0 చందాదారులకు రు. 0–8–0

8. **స్వాతంత్ర్యదర్శనము** —ఇంగ్లాండునందు రాజకీయ తత్వశాస్త్రజ్ఞుడని ఘనతకెక్కిన, జాన్ స్టూఆర్టు మిల్లుగారిచే రచింపబడిన గ్రంథమునకు సరియగు తెలుగు; వెల రూ. 0–12–0, చందాదారులకు రూ. 0–7–0.

9. **మహారాష్ట్రచరిత్ర.**—ప్రథమభాగము. ఒకప్పుడు భరతఖండమున కాధారణముగానుండిన మహారాష్ట్ర సామ్రాజ్య సంపాదకులైన శివాజీమహారాజుమున్నగు వీరులసచ్చరిత్రము ప్రశస్తమైన యీరాష్ట్ర నిర్మాణముయొక్కయు ప్రవర్తనముయొక్కయు, క్షీణదశయొక్కయు కారణములు సహేతుకములుగ చర్చింపబడియున్నవి. శైలిసుబోధకమై ప్రస్తుతమునున్న దేశీయచరిత్ర పాఠకార్థులైనవారికి మహారాష్ట్రచరిత్ర సప్రమాణమయినదిగనున్నది. ఇందు 22 చిత్రపటములును, భరతవర్షపు పెద్దపటమును గలిగి అనేక కథావిశేషములతోడను రాజనీతి విచారములతోడను నీగ్రంథము విరాజిల్లుచున్నది. సామాన్యపఠకులకు రంజకముగను, విమర్శకులకు కావలసినంత చరిత్రసామగ్రియు పొందుపరుపబడియున్నవి. 5[illegible]0 పుటలు క్యాలికోబైండు వెల రు. 1–14–0 చందాదారులకు రూ. 1–4–0.

10. **ఆంగ్లేయరాజ్యాంగ నిర్మాణచరిత్ర.**—గ్రంథకర్త మద్రాసు గవర్నమెంటు తెనుగు ట్రాంసులేటరుగారగు గోటేటి కనకరాజు పంతులు గారు; బి. ఎ., బి ఎల్., ఇంగ్లండు దేశీయుల రాజ్యపరిపాలన, నాగరికతయు విపులముగ నిందు వర్ణింపబడియున్నవి. ప్రాచీనవృత్తాంతము, విదేశరాజుల పరిపాలనము, స్వాతంత్ర్య నిర్ణయ మహాశాసనము, నిరంకుశప్రభుత్వమునకు పార్లమెంటునకు పోరాటము, ప్రజాప్రభుత్వము, అమెరికాయుద్ధము; శిల్పకళల ప్రాభవము, పార్లమెంటు సంస్కారము, విక్టోరియామహారాజ్ఞి, కాలనీలు, హిందూదేశము స్వరాజ్యము మొదలగు విషయములుగలిగిసుబోధకముగానున్నది. క్యాలికోబైండు, వెల రూ. 1–4–0 చందాదారులకు 0-12-0.

11. **ఆరోగ్యశాస్త్రము** —గ్రంథకర్త డాక్టరు భోగరాజు పట్టాభిసీతారామయ్యగారు. బి. ఏ. యం. బి. సి, యం. అమూల్యమయిన గ్రంథము. ప్రతిబాలుడును, ప్రతి ఉపాధ్యాయుడును, ప్రతి వైద్యుడును పఠించవలసిన గ్రంథము. కాలికోబైండు వెల రూ. 1–4–0, చందాదారులకు రూ. 0–10–0.

12. అశోకచరిత్ర.—కాలికోబైండు వెల రు. 1-4-0, చందాదారులకు 0-13-0 ఇందు 8 చిత్రపటములును 1 దేశపటము గలవు.

13. ప్రభావతి.—చరిత్రవిషయకమయిన నవల కాలికోబైండు చందాదారులకు 0-12-0 లు. ఇతరులకు రు. 1-4-0.

14. పశుశాస్త్రము.—చందాదారులకు 0-12-0 లు. ఇతరులకు రు. 1-4-0.

పునర్ముద్రణలోనున్న గ్రంథములు.

(2) అక్బరుచరిత్ర. (4) వివేకానందస్వామిజీవితము. (5) సిక్కులచరిత్ర. (6) విద్యాసాగరునిచరిత్ర.

ముద్రణమందున్న గ్రంథములు.

(15) జ్యోతిశ్శాస్త్రము, (16) శివాచరిత్ర (17) ఔరంగజేబు చరిత్ర.

ముద్రింప బడవలసిన గ్రంథములు.

ఆంధ్రచరిత్ర, మహారాష్ట్రచరిత్ర రెండవభాగము, అమెరికాచరిత్ర, జపాన్ చరిత్ర.—

మాశాశ్వతపు చందాదారులకు 100 పుటలు 0-4-0 చొప్పున నిచ్చు చుందుము, 0-4-0 ప్రవేశకట్నము చెల్లించవలెను. దరఖాస్తులు చేయువారు విలాసము వివరముగ వ్రాయవలెను.

మేనేజరు,
ఆంధ్రభాషాభివర్ధనీ సంఘము,
మచిలీపట్టణము.

హిందూసుందరి.

ఇది తెలుగు స్త్రీలకొరకు ప్రచురించబడు మాసపత్రిక. శ్రీమతి మొసలికంటి రామాబాయమ్మగారు దీనికి సంపాదకురాలు. ఇందు స్త్రీల కుపయోగకరములగు పలువిధములైన వ్యాసములు స్త్రీలచే వ్రాయబడుచుండును. నారీమణుల జీవితములు, కుట్టుపనులు, కేర్పువిధము, గృహనిర్వాహక విధులు మొదలగునవి యిందు ప్రచురింపఁబడుచుండును. ఈ కార్యాలయమునందు స్త్రీలవశ్యముగా పఠించవలసిన గ్రంథము లనేకములుగలవు.

చిరునామా:—సత్తిరాజు శీతారామయ్య, కంతేరుపోస్టు, కృష్ణాజిల్లా

దేశమాత.

ఇది యొక వారపత్రిక. సంవత్సరమునకు చందా మూడు రూపాయలు బ్రహ్మశ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు ఈపత్రికకు అధిపతి.

ఇందు విదేశవృత్తాంతములు, స్వదేశవార్తలు చిత్రకథలు, హాస్యములు, ప్రకృతిశాస్త్రవిషయములు మొదలగునవి ప్రకటింపఁబడు చుండును.

చిరునామా:—

దేశమాతపత్రికాధిపతిగారు, రాజమహేంద్రవరము.

తెలుగులాజర్నలు.

ఇది యొక మాసపత్రిక. ఇందులో లావర్తమానములు చట్టములు, హైకోర్టులయొక్కయు, శివిల్ క్రిమినల్ తీర్పుల సంగ్రహములున్ను, ప్రీవికౌంసిలు తీర్పులున్ను, చట్టనిర్మాణ సభలలోని చర్చలున్ను, ప్రచురింపబడును. దీనిని చదువువారికి వ్యవహారజ్ఞానము చక్కగాకలుగును. ఈ పత్రిక ఇంగ్లీషు భాష తెలియని ప్లీడరు గుమస్తాలకును, ప్రైవేటు వకీళ్ళకును, గ్రామవుద్యోగస్థులకును, చాలనుపయోగము. చందా సంవత్సరమునకు రూ. 3-0-0 అర్ధ సంవత్సరమునకు 1-12-0 విడిపత్రిక రూ. 0-5-0 లు

చిరునామా:— తురగా - పురుషోత్తం పంతులు,

ప్లీడరు & ఎడిటరు, తెలుగు లాజర్నలు, మచిలీపట్టణము.

ప్రకటన

ఇప్పుడు సంపుటములుగా ముద్రింపఁబడియున్న రావుబహాదూరు కందుకూరి-వీరేశలింగము పంతులుగారి పుస్తకములు పది సంపుటములును విక్రయమునకు సిద్ధముగానున్నవి. 26 పౌనుల గ్లేజుకాకితముమీఁద ముద్రింపఁబడి కాలికోగుడ్డతో నిండుగా బైండుచేయఁబడిన సంపుటములు ప్రత్యేకముగా నీక్రింద వెలలకు దొరకును.

			రూ	అ.
1	సంపుటము.	ప్రహసనములు.	2	8
2	,,	నాటకములు.	2	8
3	,,	భాషాంతరీకృతనాటకములు.	3	0
4	,,	వచనప్రబంధములు, పద్యకావ్యములు.	3	0
5	,,	స్త్రీలకుపయోగించు కథలు.	3	0
6	,,	స్త్రీలకుపయోగించు పుస్తకములు.	3	0
7	,,	ఉపన్యాసములు.	2	8
8	,,	ఉపన్యాసములు, జీవనచరిత్రములు.	3	0
9	,,	సాహిత్యప్రకృతిశాస్త్రిగ్రంథములు.	3	0
10	,,	కవిచరిత్రములు.	3	0

అంచెకూలి కొనువారే పెట్టుకొనవలయును. ఈ సంపుటములపై గిల్టక్షరములు వేయబడియున్నవి. సంపుటములన్నియు మొత్తముగాఁ గొనువారికి సంపుటములు పదియు నిరువది (రూ. 20-0-0) రూపాయలకే యియ్యఁబడును. విడిపుస్తకములుకూడ దొరకును. వలయువారు రావు బహదూరు కందుకూరి-వీరేశలింగము పంతులుగారు రాజమహేంద్రవరము అని వ్రాసికొనవలయును.

TELUGU BOOKS.

ఈ గ్రంథములు విద్వాంసులచే చక్కగ పరిష్కరింపించి ముద్రించియున్నాము.

	ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
ఉత్తరరామాయణము, కంకంటి. పాపరాజప్రణీతము, చక్కనికూర్పు	1	0
డిటో మేలుప్రతి, కాలికో బైండు ...	1	8
డిటో అత్యుత్తమప్రతి ,, ...	2	8
రంగనాథరామాయణము, ద్విపదకావ్యము చక్కనిప్రతి ...	2	8
ఆంధ్రభాగవతము, పోతనామాత్య ప్రణీతము. ఈవరకు ప్రకటింపబడ్డ ప్రతులకన్న అన్నివిధముల బాగుగానుండుట కేలాటిసందేహమును లేదు. ఇందు పటములు కలవు	3	0
డిటో మేలుప్రతి, చక్కని బైండు... ...	4	0
డిటో అత్యుత్తమప్రతి, 2 వాల్యములు	5	8
మొల్లరామాయణము, చిన్నసైజున పెద్ద అక్షరములతో చక్కగముద్రితము.	0	8
ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము	0	8
మనుచరిత్రము, సటీక, దీనిని బ్రహ్మశ్రీ, వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రి గారి వ్యాఖ్యానముతో చిన్నసైజున మేలుకాకితములమీఁదస్ఫుటమైన అక్షరములతో ఎంతోబాగుగ ముద్రించియున్నాము. బైండు అత్యద్భుతము. ఇందు శ్రీకృష్ణదేవరాయల యొక్కయు వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రిగారియొక్కయు, ప్రతిమలను సొగసుగ మెఱుఁగుకాకితములమీఁద ముద్రించియున్నాము.	1	8
వసుచరిత్ర, సటీక, దళసరికాకితములు, చక్కనికూర్పు ...	2	8
కళాపూర్ణోదయము, దళసరికాకితములు	1	8
రాఘవపాండవీయము సటీక, దళసరికాకితములు ...	1	8
అప్పకవీయము, అట్టబైండు	1	6
నరసభూపాలీయము, అట్టబైండు	0	8
ఆంధ్రనామసంగ్రహము, ఆంధ్రనామశేషము, సాంబనిఘంటువు—	0	14
టీకానుక్రమణికాసహితము, కాలికో బైండు ...	0	12
రామాభ్యుదయము, అయ్యలరాజు, రామభద్ర కవిది ...	1	4

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్, చెన్నపురి.

మనోరమ.

ఇది బ్రహ్మశ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము గారిచేఁ బ్రచురింపఁబడు తెలుఁగు మాసపత్రిక. ఇందు వినోదములు దేశమునకు మతమునకు మహోపకారము చేసి కీర్తిశేషులయిన మహాపురుషుల జీవనచరిత్రలు సృష్టియందలి వైచిత్ర్యములను దెలియ జేయు మహాద్భుతములు, రసవంతములైన మృదుపద సంయుక్తములై యొప్పు నాటకములు నూతనకల్పనలతో నిండియుండి చదివిన కొలఁది చవులుగొల్పు చక్కనికథలు, చిత్రకల్పనలతో రచియించిన చిత్ర వచనకావ్యములు (**Novels**) ప్రచురింపఁబడు చుండును. ఈమాసపత్రికను జదివిన వారందఱు దీనిని భాషాప్రౌఢిమగల పత్రికలలో నొకటియనియుఁ బండితులకుఁ బామరులకు స్త్రీలకు బాలురకు నత్యంతోపయుక్తమనియు నీతి దాయకమనియుఁ దలంపకపోరు. చందా సంవత్సరమునకు మూడు రూపాయలు, వలయువారు "మనోరమ పత్రికాధిపతిగారికి రాజమండ్రి" యని వ్రాసిన బడయగలరు.

వ్యవసాయము.

వ్యవసాయాభివృద్ధియే దేశాభివృద్ధికి మూలకారణము. అట్టి వ్యవసాయాభివృద్ధినిగూర్చి నూతనపద్ధతులను బోధించు తెలుగుపత్రికలు లేకపోవుటచే కృష్ణాజిల్లా వ్యవసాయసంఘమువారు "వ్యవసాయ" మను పేర అట్టిమాసపత్రికనొకదానిని ప్రకటించుచున్నారు. మెరకలకు పల్లములకు పనికివచ్చుపంటలును వానిని బండించురీతిని నేయేభూములలో నేయేపంటలు వేయవలెనో ఎట్టియెరువులు వేయవలెనో పరపతి సంఘములవలన నెట్టిలాభములు కలవో రయితులు నిజమైనలాభము నెట్లుపొందవచ్చునో మొదలగు విషయము లీపత్రికవలన దెలియును. ప్రతిమాసమును **40** పుటలగ్రంథము పంపబడును. చందా సం|| **1**కి పోస్టేజిసహా రూ. **1-8-0** మాత్రమే.

వలయువారు,

మ. రా. రా. శ్రీ. గోపిసెట్టి నారాయణస్వామి నాయుడుగారు బి.ఏ.

పత్రికాధిపతిగారు ఏలూరు, అనివ్రాసికొనవలెను.

చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహంగారి గ్రంథములు.

నాటకములు.	రూ.అ.పై.	నవలలు.	రూ.అ.పై.
ప్రసన్నయాదవము.	0-8-0	రామచంద్రవిజయము.	0-8-0
గయోపాఖ్యానము.	0-8-0	హేమలత.	0-8-0
పారిజాతాపహరణము.	0-8-0	అహల్యాబాయి.	0-8-0
		సౌందర్యతిలక.	1-0-0

చె. భానుమూర్తి బి. ఏ. ఎల్. టి, గారినాటకములు.

మందపాల: మహాకవిషేక్స్పియరుయొక్క 'కింగులియరు' అను నాటకమునకు భాషాంతరీకరణము. రూ.అ.పై. 0-8-0

ప్రియదర్శిక: సంస్కృతనాటకమునకు తెలుఁగు 0-4-0

ఆంధ్రభాష: దానియుత్పత్తివికాసములు. 0-2-0

(ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు ప్రథమసాంవత్సరికోత్సవ సందర్భమునజదువబడిన చక్కనియుపన్యాసము.) 44 పేజీలు.

సత్యహరిశ్చంద్రీయము.

మహాద్భుతమైననాటకము. ప్రదర్శనానుకూలము. బలిజేపల్లిలక్ష్మీకాంత కవి విరచితము వెల రూ. 1-0-0. మాత్రమే.

విజ్ఞానచంద్రికాబుక్కుడిపో

చింతాద్రిపేట, మద్రాసు.

ప్రచురింపఁబడిన గ్రంథములు.

హిందూ మహాయుగము.

ఇది హిందూదేశ కథాసంగ్రహముయొక్క మొదటిభాగము. మన పూర్వుల రాజ్యవిస్తారంబును, అప్రతిమశౌర్యంబును, అకలంక స్వదేశభక్తియు తెలిసికొనఁగోరువారీగ్రంథము తప్పక చదువవలయును. అత్యంతపురాతన కాలమునుండి మహమ్మదీయుల దండయాత్రవరకుగల చరిత్రమంతయు సువిస్తరముగా వర్ణింపఁబడినది. గ్రంథకర్త, కే. వి. లక్ష్మణరావు ఎం. ఏ. మా చందాదారులకు పోస్టేజితో 0-11-0 ఇతరులకు పోస్టేజిగాక రు. 1-0-0.

రాణీసంయుక్త.

జగద్విఖ్యాతమై, నాలుగు నాటకరచనలకు మార్గదర్శకమై, శైలియందును, వర్ణనలయందును, కథాచమత్కారమునందును నిరుపమానమై పండితుల చేతను పామరులచేతను పొగడ్తగన్న ఈ అద్భుతనవలను గురించి ఎంతవ్రాసినను తనివిదీరదు. దీనిం జదివి యిందలి పారవశ్యమును పాఠకులే గ్రహింతురు గాక! చందాదారులకు. పోస్టేజితో 0-9-0 ఇతరులకు పోస్టేజిగాక 0-12-0 గ్రంథకర్త వేలాల సుబ్బారావుగారు.

విమలాదేవి.

ఇది విచిత్రమైనక్రొత్త నవల. రంగుపటములు గలిగియున్నది. రాజసింహుని యొక్కయు అతని భార్యయగు విమలాదేవి యొక్కయు, శౌర్యము, ధైర్యము, మతాభిమానము మొదలయినవియు చక్కగ ప్రదర్శింప బడినవి. ఇందిరాదుర్గాదాసుల రాజభక్తి, దేశభక్తి, ధర్మాసక్తి, గోలకొండలోని యక్కన్న మాదన్నగారి వైభవమును, వైకుంఠయోగిచేసిన యద్భుత కృత్యములును మిగుల రమణీయముగ వర్ణింపబడినవి. కథాసందర్భము (Plot) అత్యద్భుతము. వర్ణనలు ఆశ్చర్యపూర్వములు. మా చందాదారులకు 0-18-0 ఇతరులకు 1-2-0 గ్రంథకర్త బాలకవి, భోగరాజు నారాయణమూర్తి గారు.

ఆంధ్రులచరిత్రము.

(మొదటి భాగము)

పౌరుషమునందును, పాండిత్యాతిశయంబునందును; రాజ్యవిస్తారంబునందును పూర్వపు ఆంధ్రులు హిందూదేశములోని యితరదేశములవారికి దీసిపోవువారు కారని యీగ్రంథము సప్రమాణముగా సిద్ధాంతీకరించుచున్నది! ఇప్పటి యాంధ్రులవలె మన పూర్వపు టాంధ్రులు గూడ కూపస్థమండూకములు అనుకొంటిరా? ఆంధ్రు లొకప్పుడు మగధ సామ్రాజ్యమును, ఇంకొకప్పుడు మహారాష్ట్రమును, మఱియొకప్పుడు యవన ద్వీపమును, వేఱొకప్పుడు పాండ్యచోళదేశంబులను జయించి రని మీరు కలనైన నెఱుంగుదురా? ఎఱుంగని యెడల ఈగ్రంథముం జదువుడు.

శ్రీయుత చిలుకూరి-వీరభద్రరావుగారిచే రచింపబడినది.

చందాదారులకు పోస్టేజితో 1-0-0 ఇతరులకు పోస్టేజి గాక 1-4-0

ఆంధ్రులపౌరుషము! ఆంధ్రులయౌన్నత్యము!! ఆంధ్రులబుద్ధివైభవము!!!

(రెండవభాగము)

ఇది విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాలలోని 18 వ కుసుమము.—ఇందు క్రీ. శ. 1100 నుండి 1350 వరకుగల ఆంధ్రదేశ చరిత్ర వర్ణింపబడినది.

పురాణములు, కావ్యములు, శాసనములు, విదేశీయులవ్రాతలు మొదలగు వానినన్నిటిని శోధించి, తెలుఁగుచోడులు, నాగవంశోద్భవులైన మహారాజులు, కాకతీయచక్రవర్తులు, పల్నాటివీరులు, కమ్మవారు, రెడ్లు, వెలమలు మొదలగువారి చరిత్రలు ఈయుద్గ్రంథమునందు క్రోడీకరింపఁబడినవి.

రామానుజుఁడు, బసవేశ్వరుఁడు, నన్నెచోడ కవిశిఖామణి, ఖడ్గతిక్కన, కవితిక్కన, గణపతిదేవచక్రవర్తి, ప్రతాపరుద్ర మహారాజు, మహారాణి రుద్రమదేవి, మొదలగువారల పవిత్రజీవితములు శ్రద్ధతో వ్రాయఁబడినవి.

ఆయా కాలములందలి సాంఘిక, రాజకీయస్థితులు చక్కఁగ వివరింపఁబడినవి. ప్రదేశములయొక్కయు, కట్టడములయొక్కయు, పటములు కలవు.

ఇయ్యది మొదటిభాగమును రచించిన [illegible]గు శ్రీయుత చిలుకూరి వీరభద్రరావు పంతులు గారిచేతనే మనో[illegible] వ్రాయఁబడినది.

చందాదారులకు పోస్టేజితో 1-0[illegible] [illegible]స్టేజి గాక 1-8-0

మేనేజరు విజ్ఞానచంద్రిక, చింత[illegible]రాసు.